



Gewijd aan de aartsengel Michaël

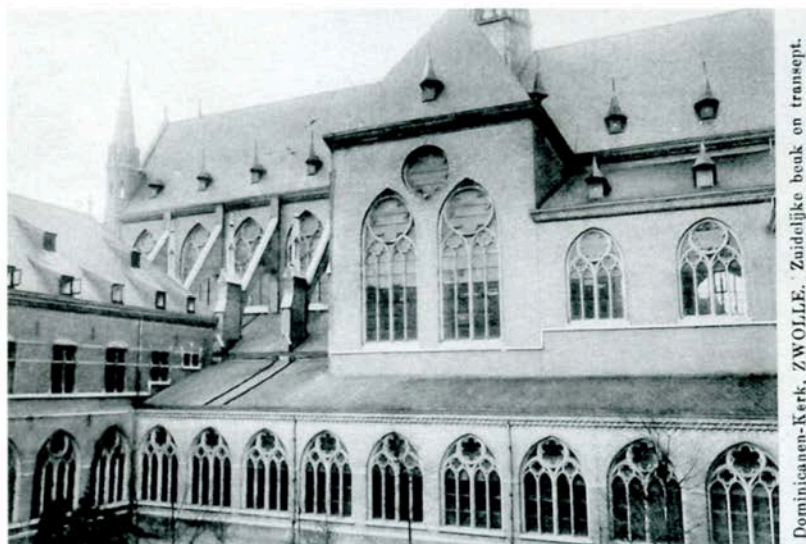
Zwols Historisch Tijdschrift

*De historie en teloorgang van de oudste
kerkgemeenschap van Zwolle*

23e jaargang 2006 nummer 1 - 6,75 euro

Annët Bootsma-
van Hulten en
Wim Huijsmans

Groeten uit Zwolle



Dominicanen-Kerk, ZWOLLE. Zuidelijke beuk en transept.

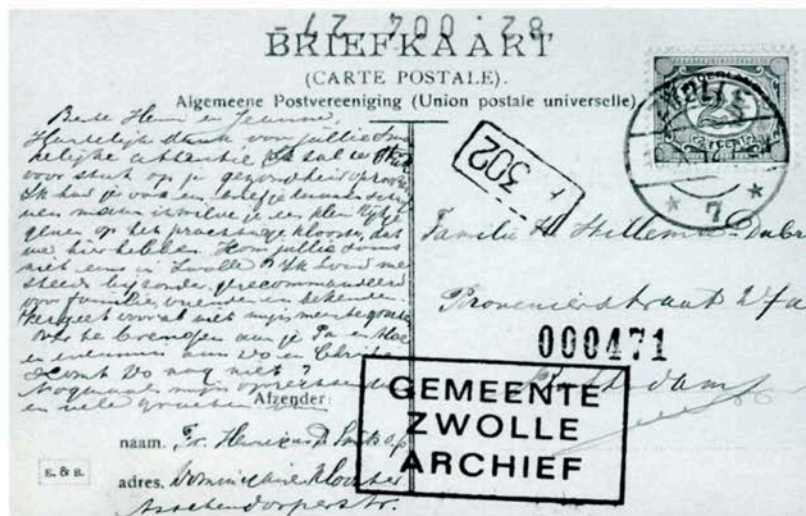
Dominicanen-Kerk, Zwolle. Zuidelijke beuk en transept.

Poststempel Zwolle, 10 oktober 1912

'Beste Henni en Jeanne, Hartelijk dank voor jullie smake-lijke attentie. Ik zal ze stuk voor stuk op je gezondheid oprooken. Ik had je ook een briefje kunnen schrijven maar ik wilde je een klein kijkje geven op het prachtige klooster, dat we hier hebben. Kom jullie soms niet eens in Zwolle? Ik houd me steeds bijzonder gerecommandeerd voor familie, vrienden en bekenden. Vergeet vooral niet mijn meeste groeten over te brengen aan je Pa en Moe en even-
min aan Do en Christien. Komt Do nog niet?
Nogmaals mijn oprechten dank en vele groeten van
Fr(ater) Henricus D. Smits o.p. Dominicanenklooster
Asschendorperstr.'

De eerste steen van de kerk en het klooster voor de paters van de orde der Dominicanen (ordo praedicatorum) aan de Assendorperstraat werd op 3 mei 1900 gelegd. Het complex werd ontworpen door architect J. Kayser in neogotische stijl. De bouw was in december 1901 voltooid.

De prentbriefkaart laat de zuidelijke beuk van de kerk en de kloostergang zien. Deze gang, die rondom de kloosterhof of binnentuin loopt, heeft prachtige spitsboogvensters met glas-in-lood ramen. In deze gang liepen de paters te brevieren. Hier zal ook de pater-dominicaan in opleiding Henricus Smits (geb. Rotterdam, 1893) medite-
rend en stilzwijgend gewandeld hebben. Hij begon op 23 september 1912 in Zwolle aan zijn studie filosofie. Vier jaar later vertrok hij weer om zijn studie in Huissen af te ronden. Tot in de jaren zestig vormden de paters Dominicanen in hun lange witte pijen een opvallende verschijning in het Zwolse straatbeeld.



(Collectie HCO)

Redactioneel

Het jaar 2006 is inmiddels al meer dan honderd dagen oud als u het eerste nummer van jaargang 23 van het *Zwols Historisch Tijdschrift* onder ogen krijgt. Het is het jaar waarin in ons land op grootse wijze aandacht besteed wordt aan Rembrandt van Rijn, Nederlands grootste schilder uit de Gouden Eeuw, die vierhonderd jaar geleden in Leiden geboren werd. Al ruim duizend jaar is Michaël onlosmakelijk met Zwolle verbonden. In vogelvlucht schetst Annèt Bootsma-van Hulten de geschiedenis van de Michaëlparchie, de oudste parochie van Zwolle. Met de sluiting van de kerk aan de Bisschop Willebrandlaan komt er een eind aan de lange historie van deze parochie. En al heeft Sint Michaël het moeten afleggen tegen Thomas a Kempis, de naam voor de nieuwe parochie, de naam van Michaël blijft voor immer verbonden met Zwolle.

Dirk Baalman beschrijft de bouw van een nieuwe vleugel aan het oude Sophia Ziekenhuis, in de jaren dertig door architect Wiebenga ontworpen. Zijn nieuwe manier van bouwen werd in Zwolle niet door iedereen toegejuicht. Met de komst van de kunstacademie in het oude Sophie werd het gebouw onlangs in de geest van Wiebenga gerestaureerd door architect Henket.

Jamin en iets *lekkers* horen in Nederland sinds 1883 bij elkaar. Het was een kleine honderd jaar later niet alleen *lekker* gezellig in Vrouwenhuis Jamina in de Assendorperstraat, het gekraakte pand droeg ook in belangrijke mate bij aan de bewustwording van de Zwolse vrouw. Monique Blokpoel doet hiervan verslag.

Jean Streng laat ons in een kort artikel een heel andere Feith zien. Op bijzondere wijze breidt Wil Cornelissen tenslotte onze woordenschat uit.

De redactie wenst u veel leesplezier toe.

Inhoud

Groeten uit Zwolle Annèt Bootsma-van Hulten en Wim Huijsmans	2
Van ziekenhuis naar ArtEZ: Wiebenga aan de Rhijnvis Feithlaan Dirk Baalman	4
Ontsporen uit een oude en gedistingeerde familie: Rhijnvis Feith laat zijn maatschappelijke status vastleggen Jean Streng	11
Gewijd aan de aartsengel Michaël: De historie en teloorgang van de oudste kerkgemeenschap van Zwolle Annèt Bootsma – van Hulten	13
Sjiejmaaid en koole wien Wil Cornelissen	27
Zwols feminisme tijdens de tweede feministische golf; het vrouwenhuis Jamina Monique Blokpoel-Overbeek	29
Boekbesprekingen	34
Recent verschenen	38
Mededelingen	40
Auteurs	42

Omslag: In 1965 moest de negentiende-eeuwse neogotische St. Michaëlskerk het veld ruimen ten gunste van de middeleeuwse Onze Lieve Vrouwekerk (Peperbus). (Foto Henneke, collectie HCO)



Van ziekenhuis naar ArtEZ: Wiebenga aan de Rhijnvis Feithlaan

Dirk Baalman

De jaren dertig vleugel van het Sophia Ziekenhuis aan de Rhijnvis Feithlaan was destijds (1935) een modern gebouw. 'Modern' naar de maatstaven van de gezondheidszorg, maar ook naar die van de architectuur. De architect ervan, Jan Gerko Wiebenga (1886-1974), bewoog zich in de kringen van de architecten die het 'Nieuwe Bouwen' propageerden en hij wilde met zijn ziekenhuisontwerp een demonstratie geven van de ideeën die in die kringen leefden.

Het Nieuwe Bouwen

Architecten van het Nieuwe Bouwen meenden dat de architectuur een verbeelding moest zijn van de 'moderne' tijd, wat tot uiting kon komen in een stijl die vooral een verhaal vertelde over functie,

materiaal en constructie. Hier werd niet eerst een vorm gekozen of een stijl, die zijn vormvereisten met zich bracht, maar hier werden eerst nauwkeurig de functies geanalyseerd. Dan werden organisatieschema's opgezet en de relaties vastgelegd die er tussen de verschillende functies en vertrekken bestonden. Uit dat geheel kwam een gebouwschema. Dat werd vertaald in een constructie, die vanzelfsprekend in de moderne materialen staal en beton werd gedacht. De vorm van de constructie werd bepaald door het verloop van de krachten die erin optraden en niet door de fantasie of de vormwil van de architect. Op plaatsen waar wanden nodig waren, werd het betonskelet gesloten met wanden. Waar ramen nodig waren, kwamen (stalen) vensters of puilen, alles vormgegeven naar functionele maatstaven en naar de aard van de gekozen materialen. Voor de stalen ramen waren standaardprofielen te koop, waaruit zij in de fabriek werden samengesteld.

Bij deze werkwijze kwam de vorm van het gebouw voort uit redeneringen over functies, over materiaaleigenschappen en constructieve overwegingen. De architecten van het Nieuwe Bouwen hadden het idee dat ze zich zo eigenlijk niet bezig hoefden te houden met vormgeven: de vorm kwam immers vanzelf uit het hier geschetste proces voort. Ook de rol van de architect interesseerde hen daardoor minder: een gebouw maken was teamwork, het resultaat van teamwork, van een collectief ideaal.

Behalve een visie op techniek en functies lag er ook een maatschappelijk ideaal achter de redeneringen van deze architecten. In dat ideaal was geen plaats voor een belangrijke rol van individuen. Er hoorde een redenering bij over het zuinig omgaan met materiaal en constructies, waarbij een uitgekende betonconstructie goed paste. Bovendien hoorde er een beeld bij van een architectuur van



Jan Gerko Wiebenga
(1886-1974) (Uit: Mole-
ma en Bak, Jan Gerko
Wiebenga, Apostel van het
Nieuwe Bouwen, 1987)

licht en lucht, het tegendeel van de benauwde en bedompte straten en woningen die zij als kenmerkend voor de negentiende-eeuwse binnensteden schetsten. Lichte constructies met veel glas waren daarbij vanzelfsprekend. De bouwopgave van een ziekenhuis leende zich wel bij uitstek voor het toepassen van deze principes: als er al een opgave was, waarbij de architectuur van licht en lucht aan de gezondheid kon bijdragen, dan was het wel hier.

Wiebenga's opleiding in Delft

Wiebenga had het architectuurvak geleerd aan de Technische Hogeschool in Delft.¹ De belangrijkste docenten voor architectuur daar waren Henri Evers (1855-1929) en Jacob Klinkhamer (1854-1928). Evers gaf het vak 'schoone bouwkunst'. Bij dat vak werden gebouwwontwerpen behandeld voor de grote maatschappelijke opgaven, zoals het theater, het paleis, het parlement, de rechtbank, de villa voor de welgestelde, de kerk, het gymnasium, enzovoort. Gebouwen, waarvan de architectuur op basis van een standaardredenering kon worden gekozen omdat die moest samenhangen met het karakter van de opgave. Zo werd een katholieke kerk al gauw een gotisch gebouw, omdat men meende dat de Middeleeuwen bij uitstek de periode van het katholicisme waren. Om dezelfde reden werd een protestantse kerk juist niet in gotische vormen uitgevoerd, maar eerder in de stijl van de Renaissance, die overeenkwam met de periode van de Reformatie in de Nederlanden. Een gymnasium zag er vanzelfsprekend classicistisch uit, met kolommen en een fronton, want het gymnasium was een instelling uit de klassieke oudheid, zoals een rechtbank klassieke vormen had omdat ons rechtssysteem vooral gebaseerd is op het Romeins recht. Een gotische rechtbank zou de indruk wekken dat wij ons rechtssysteem op het kerkelijk recht zouden hebben gebaseerd en die indruk wilde de staat beslist vermijden.

In de loop van de negentiende eeuw werd dit stelsel van redeneringen op grond van het begrip 'karakter' zeer verijnd en de weerslag ervan is bijvoorbeeld te vinden in de handboeken voor de geschiedenis van de bouwkunst die Evers en zijn Delftse voorganger Gugel² in meerdere drukken hebben uitgegeven. Bij deze architectuuropgaven



Henri Evers (1855-1929) architect en hoogleraar 'Schoone Bouwkunst': daarbij werd als het ware 'van buiten naar binnen' ontworpen: uit de opgave volgde het karakter, uit het karakter volgde de hoofdvorm, de stijl en het type gebouw. De functionele vereisten werden er vervolgens min of meer in geperst. (Roelofs Heyrmans, Gedenkschrift van de Koninklijke Akademie en Polytechnische School, 1905)

werd als het ware 'van buiten naar binnen' ontworpen: uit de opgave volgde het karakter, uit het karakter volgde de hoofdvorm, de stijl en het type gebouw. De functionele vereisten werden er vervolgens min of meer in geperst.

Deze wijze van werken werd niet gebruikt bij de andere tak van architectuur, waarvoor Klinkhamer de hoogleraar was. Deze tak, de 'burgerlijke bouwkunst of utiliteitsbouw' bestudeerde nauwkeurig het programma van functies, koos de passende constructies en daaruit volgde dan vanzelf wel de vorm van het gebouw. Zo beval Klinkhamer zijn gehoor deze werkwijze aan toen hij in 1899 zijn oratie hield, maar ook nog in 1924 toen hij met een college afscheid nam van de bouwkunde-faculteit.

In de utiliteitsbouw werd dus 'van binnen naar buiten' ontworpen, zonder vooropgezette noties over typen, vormen, stijlkeuze en dergelijke. Althans, zo wilden de architecten ons doen geloven. Niet voor niets sierde Klinkhamer zich met

Jacob F. Klinkhamer, (1854-1928), architect-ingenieur, hoogleraar 'Burgerlijke Bouwkunst': daarbij werd van 'binnen naar buiten' ontworpen: eerst werd het programma van functies bestudeerd, dan de passende constructies gekozen en daaruit moest 'vanzelf' de vorm van het gebouw volgen. (Uit: Roelofs Heyrmans, Gedenkschrift van de Koninklijke Akademie en Polytechnische School, 1905)



de titel 'architect-ingenieur': zijn gebouwwontwerpen waren veel meer objectieve ingenieurswerken dan kunstzinnige architectenmaaksels.

Maar ook voor de vormgeving van utiliteitsbouw golden regels. Aanvankelijk werden die ontleend aan de middeleeuwse baksteenarchitectuur. Men meende dat in een land waar baksteen het meest geëigende bouw materiaal was, de vormgeving vooral moest worden ontleend aan de periode die die baksteen het duidelijkst zonder fratsen had toegepast in zijn zuiver constructieve vorm. Die periode vonden ze in de late Middeleeuwen, met name in de grote civiele werken zoals kastelen en stadspoorten, waar het metselwerksysteem van muurdammen met daartussen spaarvelden liet zien hoe je 'zuiver' en constructief logisch met materiaal kunt omgaan.³ Muurdammen, spaarvelden en allerlei vormen van boogfriezen en boogvelden waren dan ook evenzeer kenmerkend voor de late gotiek van de Hollandse Middeleeuwen als voor de fabrieksgebouwen uit het einde

van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw.

De Beurs als ijkpunt

Aan de hand van de Amsterdamse Beurs van Berlage kunnen de ideeën over architectuur, die aan het begin van de twintigste eeuw opgeld deden, goed worden geïllustreerd. Een beurs kon worden gezien als een 'tempel voor de handel'. Met de regels van de 'schoone bouwkunst' zou er dus een tempel behoren te ontstaan, met kolommen in de gevel, met een timpaan als bekroning van een middenpartij. Daarin zou beeldhouwwerk passen met dames die symbool stonden voor allerlei deugden verbonden met de handel. Men kan zich er een nauwkeurige voorstelling van maken, hoe zo'n beurs eruit zou hebben gezien. Beursplein 5, de huidige Effectenbeurs, voldoet vrij aardig aan dat beeld. Maar dat is de beurs, die de handelaren lieten bouwen nadat zij afscheid hadden genomen van de Beurs van Berlage. Berlage had het namelijk anders aangepakt en dat vond niet iedereen passend. Hij gebruikte in zijn beurs onbeklede baksteen, maakte een ijzeren spantconstructie met glasdaken boven de beurshal en gebruikte natuursteen vooral als constructief materiaal op de plaatsen waar baksteen niet kon voldoen. Velen vonden dat zijn gebouw eruit zag als een station of, erger, een fabriek. De architectonische middelen die hij ingezet had, waren die uit de utiliteitsbouw, de burgerlijke bouwkunde. De Beurs van Berlage vormde een ijkpunt in de geschiedenis van de acceptatie van die vormen en constructies en deed dat in de jaren direct rond 1900, precies de periode waarin de leerstoel 'utiliteitsbouw' aan de opleiding in Delft werd ingesteld.

Beton als bouw materiaal

Gewapend beton werd als bouw materiaal voornamelijk ontwikkeld in Frankrijk. De eerste toepassingen in Nederland dateren ook van rond de eeuwwisseling. Zij betroffen bijvoorbeeld tunnels en andere civiele kunstwerken, maar al gauw ook gebouwconstructies met kolommen en balken. Vooral in de fabrieksbouw was men in beton geïnteresseerd, omdat brandveiligheid daar een voortdurend vraagstuk vormde. Houten balklagen

konden bovendien minder grote lasten dragen dan betonconstructies en zo groeide de toepassing van beton onstuimig vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog. Voordeel van beton was, dat het een skeletconstructie mogelijk maakte van balken, kolommen en vloerplaten, zodat dragende gevels en wanden achterwege konden blijven. Het werd mogelijk veel glas toe te passen, wat bijvoorbeeld ook bij textielfabrieken zeer welkom was. Dit aspect van een lichte bouwconstructie zonder dragende wanden gaf bovendien een grote flexibiliteit in de indeling van ruimten: je kon ook binnen overal scheidingswanden neerzetten, los van de draagconstructie. Over deze voordelen waren vooral de architecten van het Nieuwe Bouwen vanzelfsprekend heel enthousiast.

Voor het gebruik van beton was wel enig rekenwerk nodig. Je moest berekenen hoe dik en breed een balk moest worden, hoe dik een vloerplaat en hoeveel wapeningsstaven je daarin moest verwerken. Bovendien was enige ervaring nodig, zowel bij de constructeurs die rekenden, als bij de aannemers die de bekistingen moesten maken, de wapening moesten aanbrengen en het beton moesten storten. De opbouw van die ervaring was aanvankelijk beperkt tot een redelijk kleine groep. Enkele aannemers raakten erin gespecialiseerd, zoals Van Waning in Rotterdam of de Amsterdamse maatschappij voor 'Monierwerken' (genoemd naar de Franse 'uitvinder' van het beton). En het rekenen ontwikkelde zich bij de civiele ingenieurs aan de Technische Hogeschool in Delft, de plaats waar ook Wiebenga er kennis mee maakte.

De stadsingenieur gekneveld

De bouwkundige opleiding in Delft was in de negentiende eeuw vooral in het leven geroepen om de zich ontwikkelende steden te voorzien van deskundige technische ambtenaren op het gebied van openbare werken. De gang naar een gemeentelijke (of andere overheids-) dienst was na het afstuderen dan ook heel gebruikelijk. De Delftse ingenieurs waren wel gewild. Wiebenga kwam in 1931 in Zwolle terecht, niet als stadsarchitect, maar als ingenieur. In die jaren speelden hier belangrijke opgaven, zoals de markthallen, een slachthuis,



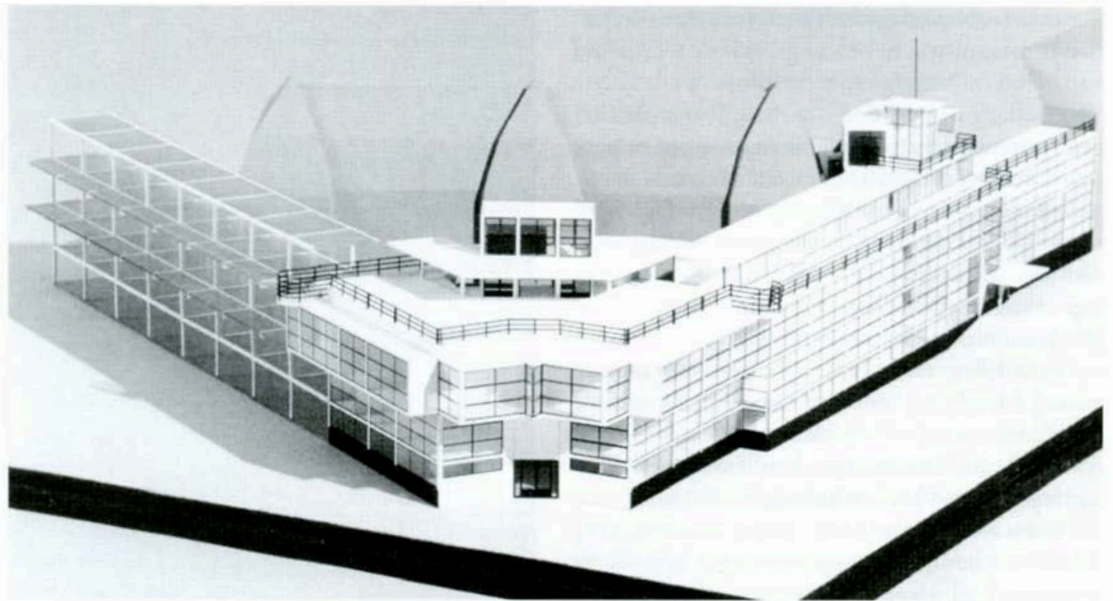
een zwembad en een ziekenhuis. Wiebenga was bij allen betrokken, vaak als constructeur, vaak ook als ontwerpend architect.

Zijn ontwerp voor de uitbreiding van het ziekenhuis was kenmerkend voor de idealisten van het Nieuwe Bouwen: een betonskelet met een uitgekende maatvoering zou de bedrijfsvoering de nodige flexibiliteit bieden en de glazen gevels zouden licht en lucht in het gebouw brengen die voor genezing van de patiënten voorwaarde waren. Architecten als Wiebenga waren ervan overtuigd dat de oude bouwwijze met gesloten bouwblokken in smalle straten en met hokkerige woningen met kleine ramen in bakstenen gevels aan de ongezondheid een belangrijke bijdrage leverden. De nieuwe bouwwijze met beton, staal en glas zou daar verandering in kunnen brengen. Geen betere opgave om dat te demonstreren dan een ziekenhuis. Wiebenga was betrokken bij de bouw van twee: het sanatorium 'Zonnestraal' in Hilversum van zijn collega-architecten Duiker en Bijvoet en zijn eigen uitbreidingsproject van het Sophia Ziekenhuis in Zwolle.

Samenwerken met andere collega's deed Wiebenga niet alleen bij Zonnestraal (1926-1928), maar ook bij andere projecten. Vaak ging het daarbij om ontwerpen die later tot de canon van de moderne architectuurgeschiedenis gingen

Tekenzaal op de afdeling bouwkunde van de Technische Hogeschool Delft, waar Wiebenga studeerde. Aan de wand voorbeelddekeningen van 'middeleeuwse' bouwkunst, naast gipsmodellen van antieke kapitelen. (Uit: Roelofs Heyrmans, Gedenkschrift van de Koninklijke Akademie en Polytechnische School, 1905)

Maquette van het oorspronkelijk ontwerp van Wiebenga voor de nieuwe vleugel van het Sophia Ziekenhuis, vervaardigd door studenten bouwkunde van de TU Delft in 1982-1986. De vleugel, die Henket in 2005-2006 toevoegde, is als transparant links te zien. (Uit: Molema en Bak, Jan Gerko Wiebenga, Apostel van het Nieuwe Bouwen, 1987)



behoren. Zo was hij betrokken bij de betonconstructies van de Van Nelle-fabriek (vanaf 1926) in Rotterdam, een ontwerp van de architecten Brinkman en Van der Vlugt. Zulke architecten

vroegen hem vanwege zijn specifieke deskundigheid als ontwerper van betonconstructies, waarin hij een grote faam had ontwikkeld.

De ontgoocheling moet totaal zijn geweest toen Zwolle hem juist op dit terrein van nieuwe mogelijkheden de les meende te moeten lezen. Dat gebeurde bij de bouw van de duiktorens van het Openluchtbad en bij het ontwerp van het ziekenhuis. In beide gevallen was er onvoldoende vertrouwen dat de dunne en slanke constructies die Wiebenga voor ogen had, solide genoeg zouden zijn. De uitkomsten van zijn berekeningen werden eenvoudig niet geloofd en aan de dimensionering van de constructies die hij had bedacht werden gewoonweg enkele centimeters toegevoegd. De glazen gevel (gedeeltelijk glazen bouwstenen, gedeeltelijk stalen glaspuien) van het ziekenhuis werd, onder andere op grond van een afwijzend advies van de 'schoonheidscommissie' van Het Oversticht, een gevel van baksteen met stalen kozijnen die het betonskelet volledig afdekte. Hoogstens in het trappenhuis aan de oostzijde in het gebouw is nog een glimp op te vangen van de schoonheid van de constructie die Wiebenga voor ogen stond.

Het verbaast niet, dat Wiebenga zijn carrière buiten Zwolle heeft voortgezet.



Springtorens in het Openluchtbad Zwolle. Wiebenga regisseerde de foto door het inhuren van een duikend model, dat de dynamiek van het moderne leven kon verbeelden. (Uit: Molema en Bak, Jan Gerko Wiebenga, Apostel van het Nieuwe Bouwen, 1987)

Een nieuwe kans

Toen het Sophia Ziekenhuis in 1972 verhuisde naar een nieuw onderkomen aan de rand van de stad, werd het gebouw aan de Rhijnvis Feithlaan als kantoor in gebruik genomen. Met het gereedkomen van het stadskantoor en van een nieuw onderkomen voor de regio IJssel-Vecht verdwenen aan het eind van de jaren negentig ook de laatste gebruikers en kwam herbestemming van het gebouw als kunstacademie in beeld. Kunstacademie ArteZ⁴ deed een beroep op architect Hubert-Jan Henket (1940) voor het ontwerp van de restauratie en uitbreiding. Deze architect heeft zich bewezen als een expert in restauraties enerzijds, met een goede faam als het gaat om bouwwerken van het Nieuwe Bouwen, en heeft anderzijds op diverse plaatsen interessante toevoegingen gedaan aan gebouwen die van zichzelf al een behoorlijke reputatie hadden. Zo was hij verantwoordelijk voor de herinrichting van het Catharijne Convent in Utrecht, voor de renovatie van het Teyler's Museum in Haarlem en de nieuwbouw van een

paviljoen van het Boymans Van Beuningen in Rotterdam. Ook restaureerde hij (met Wessel de Jonge) de al eerder genoemde Zonnestraal in Hilversum.

Henkets ontwerp voorzag in de uitvoering (alsnog) van een uitbreiding die Wiebenga al had voorzien aan de kant van de kade langs de Nieuwe Vecht. Hiervoor had de architect het oorspronkelijk ontwerp uit de jaren dertig op het oog dat Wiebenga niet had kunnen uitvoeren: de slanke betonconstructies en de glazen gevels. Zo zouden we postuum nog kunnen waarnemen hoe Wiebenga het had bedoeld. Maar ook in de eenentwintigste eeuw zitten wetten en regels in de weg en kan de experimenteerdrang van architecten het niet winnen van de angsten van degenen die het toezicht op het bouwen uitoefenen. De veiligheidsfactor die nu op de berekening van betonconstructies wordt losgelaten is intussen alleen nog maar groter geworden. En de energieprestatienormen verzetten zich ook tegen een gevelontwerp zoals Wiebenga dat had voorzien. Zo werd



Interieurfoto van het trappenhuis van het Sophia Ziekenhuis. Op deze foto is de bijzondere 'hangtrap' te zien die als een wonder van betonconstructief vernuft aan het plafond hangt. Foto uit de publicatie van het gebouw in het architectuur-tijdschrift 'De 8 en Opbouw', september 1935. (Uit: Molema en Bak, Jan Gerko Wiebenga, Apostel van het Nieuwe Bouwen, 1987)

Kunstacademie ArteZ in 2006; links de nieuwe vleugel. (Foto auteur)



ook de nieuwe kans om een mooie 'dunne' Wiebenga te maken in de kiem gesmoord.

Het bestaande gebouw heeft ondanks alle wederwaardigheden voldoende bijzondere kwaliteiten om als rijksmonument op de Zwolse monumentenlijst te prijken. En de restauratie en de uitbreiding heeft voldoende kwaliteiten gekregen om als een echte Henket aan een nieuw en eigen leven te beginnen.

Foto's afkomstig uit:

H.R. Roelofs Heyrmans, *Gedenkschrift van de Koninklijke Akademie en van de Polytechnische School 1842-1905*, Delft 1905.

J. Molema en P. Bak (ed.), *Jan Gerko Wiebenga, Apostel van het Nieuwe Bouwen*, Rotterdam 1987.

Noten

- 1 In 1863 werd in Delft de Polytechnische School opgericht. Nederlandse architecten in spe konden hier les krijgen in de bouwkunde. Voor die tijd moesten ze daarvoor naar het buitenland of naar een kunstacademie. De Polytechnische School werd van Mid-

delbaar Onderwijs in 1905 Hoger Onderwijs en kreeg de naam Technische Hogeschool, tegenwoordig de Technische Universiteit Delft.

- 2 E.H. Gugel (1832-1905) was Nederlands eerste hoogleraar bouwkunde, vanaf 1864. Hij gaf tot 1902 les aan de Polytechnische School te Delft (zie noot 1) en schreef twee belangrijke handboeken: *Geschiedenis van de Bouwstijlen* (1869) en *Architectonische Vormleer* (1880-1888), een prachtig platenalbum met voorbeelden uit de West-Europese architectuur. Deze twee architectuurboeken werden tot ver na Gugels vertrek gebruikt in het architectuuronderwijs. Evers schreef in 1905 *De architectuur in hare hoofdtijdperken*.
- 3 Een muurdam of liseen is de dragende, wat dikkere pijler in een muur. Tussen de muurdammen is het niet-dragende metselwerk dunner uitgevoerd, om materiaal te sparen; vandaar de naam spaarvelden.
- 4 Officieel ArteZ CABK, de Christelijke Academie voor Beeldende Kunsten Kampen/Zwolle, voorheen de Kunstacademie van de Hogeschool Constantijn Huygens. De Kunstacademie verhuisde in 2004 van Kampen naar Zwolle. De officiële opening van ArteZ CABK aan de Rijnvis Feithlaan heeft op 21 maart 2006 plaatsgevonden.

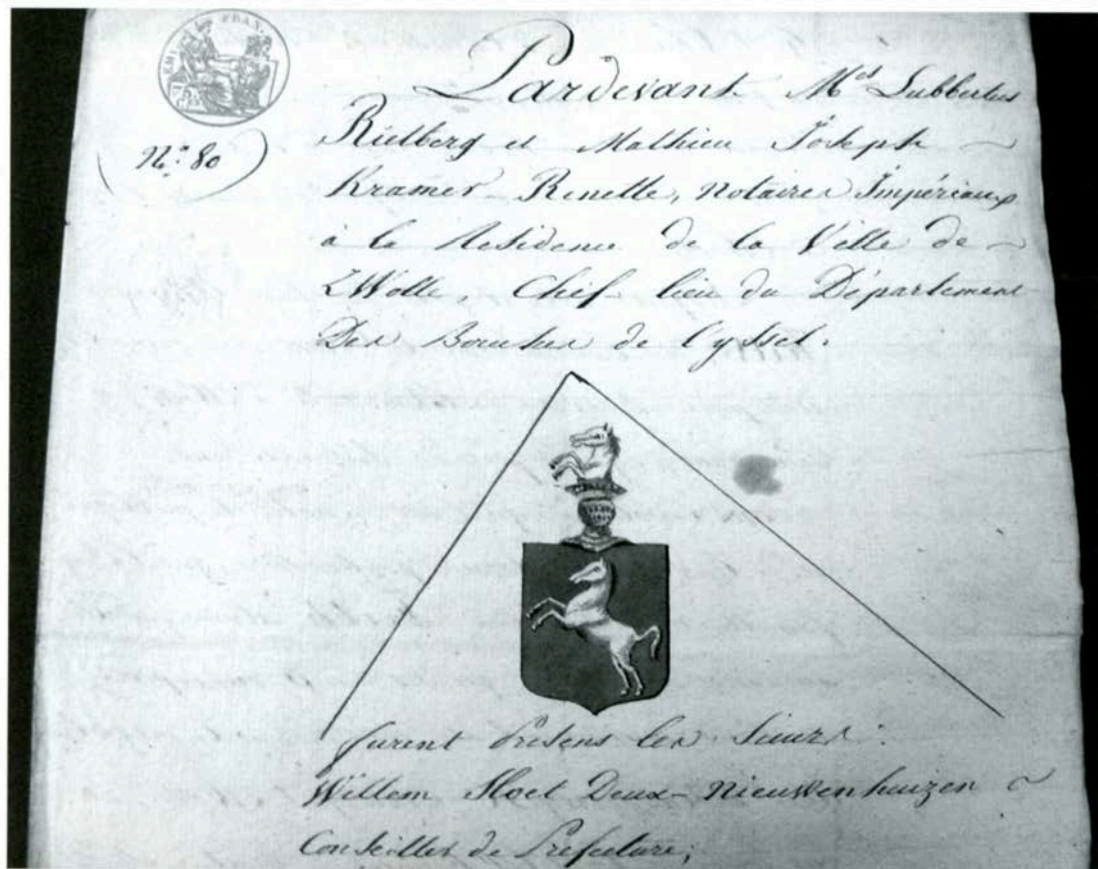
Ontsproten uit een oude en gedistingeerde familie: *Rhijnvis Feith laat zijn maatschappelijke status vastleggen*

Kort na de inlijving van Nederland in het Franse keizerrijk verscheen een min of meer deftig gezelschap van Zwolse notablen op 16 november 1812 bij de notarissen M.J. Kramer Renette en L. Rietberg. De heren waren er voor de ondertekening van een notarieel document. Verschenen waren: Willem baron Sloet van Tweenijenhuisen, raad van de prefect, de oud-burgemeester van Zwolle Johannes Hanselaar, M.C.S. Brinkman, de griffier van de rechtbank, Arend van Muiden, lid van de departementale

raad, J.W.A.J. van Lochteren Stakebrand, voormalig lid van het Wetgevend Lichaam, G.J. Thomassen à Thuessink, thesaurier van Zwolle en J.E. Hubert, rechter te Zwolle. Waarschijnlijk was ook de heer Rhijnvis Feith aanwezig, want op zijn verzoek was het te ondertekenen document opgesteld.

Wat was er aan de hand? De gemelde heren kwamen een aantal door Rhijnvis Feith blijkbaar belangrijk geachte zaken schriftelijk en in het Frans vastleggen. In de eerste plaats bevestigden ze

Jean Streng



Een gekleurde afbeelding in de besproken akte toont het wapen van de familie Feith, een steigerend paard van zilver op een groen vlak, met als helmteken een paard van het schild komend. De akte is in het Frans gesteld. (Foto redactie, HCO Notariële Archieven)

de status van Rhijnvis Feith als doctor in de rechten, als oud-burgemeester van Zwolle en als 'Ontvanger van de convoeien en licenten' te Zwolle. Vervolgens stelde men vast dat de heer Feith uit een oude en gedistingeerde familie stamde, en dat leden van deze familie sinds onheugelijke tijden in de stedelijke besturen van Harderwijk, Elburg en Zwolle ambten bekleedden. Al die tijd hadden deze personen de rechten, de eerbewijzen en prerogatieven van deze ambten genoten. De familie had het recht een familiewapen te voeren (een gekleurde afbeelding in de akte toont een steigereend paard van zilver op een groen vlak met als helmteken een paard van het schild komend), en men liet mannelijk personeel in livrei van sinopel (groen) en zilver (wit) rondstappen. De voorname status van de familie Feith werd tot aan de Bataafse revolutie met de aanwezigheid van het wapen in de 'cathedrale' van Elburg gerepresenteerd. De familie Feith was bovendien door huwelijken verwant aan belangrijke families zoals: Van Holthe, Van Hoolwerf, Heeck, Bevelot, Van Plettenburg en Van Braam. De aanwezige heren bevestigden de heer Rhijnvis Feith, de familie, de status en de relaties gedurende lange tijd te kennen en hoopten hem met deze verklaring een dienst te bewijzen. Ten slotte ondertekenden de negen aanwezigen de akte. Mogelijk heeft men na deze 'Ahnprobe' een glas geheven in de ruime woning van de dichter in de Bloemendalstraat.

Het is een merkwaardig document, waarschijnlijk bedoeld om de status van de familie voor het Franse bewind vast te leggen. Het laat de wereldlijke kant van de dichter zien. Wie Rhijnvis Feith uit zijn poëzie kent, ontmoet een getormenteerd kunstenaar die zich vooral thuis lijkt te voelen in uiterste christelijke zelfvernederings. De mens in het algemeen, en de dichter in het bijzonder is niets, een worm - een diertje dat ontelbare malen in Feiths dichtregels opduikt - in het onmetelijke heelal.

Maar toch was niet alle ijdelheid uit het bestaan van de dichter verdwenen. Er was buiten

de literatuur, lees het grote publiek, ook een wereldlijke Rhijnvis Feith die bepaald ambitieus en zelfbewust was. Alleen in kleine kring zal dit opgevallen zijn. Na het patriotse débacle in 1787 wenste hij zijn literaire talenten alleen nog maar voor de verdieping en verspreiding van het christendom in te zetten. Maar dit voornemen hield de dichter niet vol, want hij verloor zijn maatschappelijke status niet uit het oog en dit document bevestigt dit weer eens. Zoals ook de toegekende Orde van de Nederlandse Leeuw door koning Willem I in 1816 Feiths eergevoel niet weinig streekte.

Overigens waren de in de akte opgesomde argumenten om het Franse bewind te imponeren ook niet zo sterk. Want met alle respect voor Harderwijk, Elburg en Zwolle, in het Parijs van Napoleon zal men bij het noemen van deze steden toch niet onder de indruk zijn geraakt. Hetzelfde geldt voor de genoemde deftige familierelaties waarop Feith zich beriep. Daarbij was de verwijzing naar de familie Van Plettenburg zelfs onterecht. Het echtpaar Joachim van Plettenburg en Cornelia Charlotte Feith leefde in de tijd van de dichter weliswaar zeer deftig op de fraaie havezate Windesheim, maar meer dan de naam hadden Cornelia en Rhijnvis niet met elkaar gemeen.

Maar goed, uiteindelijk was de moeite van het gezelschap voor niets geweest en werd het document nooit gebruikt. Drie jaar later werd Napoleon bij Waterloo verslagen en na de instelling van het koninkrijk Nederland was het van geen belang meer. Na ruim tweehonderd jaar in het duister opgeborgen te zijn geweest, wierp deze merkwaardige akte nieuw licht op een fascinerend aspect van de zowel sensibele als ijdele dichter.

Bronnen

- HCO Notariële archieven- Zwolle, inv. nr. 205, akte 80.
J.C. Streng (ed), *'Zoals men aan gemeenzame vrienden gewoon is te schrijven'*. De correspondentie van Rhijnvis Feith 1753-1824, Epe 1994, brief 146.
A.J. Gevers en A.J. Mensema, *De havezaten in Salland en hun bewoners*, Alphen aan den Rijn 1997, 483.

Gewijd aan de aartsengel Michaël:

De historie en teloorgang van de oudste kerkgemeenschap van Zwolle

Op zondag 20 november 2005 werd met een plechtige viering de St. Michaëlkerk aan de Bisschop Willebrandlaan gesloten.¹ Het besluit tot deze sluiting was precies een jaar eerder aan de parochianen medegedeeld. Wat de beweegredenen van het bisdom Utrecht, waaronder Zwolle ressorteert, en het parochiebestuur ook geweest mogen zijn om van de Zwolse katholieke kerken uitgerekend de Michaëlkerk te sluiten; van historisch besef getuigt deze daad in ieder geval niet. Want de Michaëlparochie kon er op bogen de oudste, aan de schutspatroon van de stad gewijde kerkgemeenschap van de stad te zijn.

Een kerk gewijd aan de aartsengel Michaël
De historie van de Michaëlparochie wortelt in een ver verleden. Zwolle bestaat als stad sinds 1230. Maar daarvoor was er uiteraard al lang sprake van een nederzetting op deze plaats. Het christendom kreeg in deze omgeving pas in de tiende eeuw blijvend vaste voet aan de grond. Het moment waarop de bisschop van Utrecht de tijd rijp achtte om de nederzetting Zwolle en omgeving van een kerk te voorzien, valt niet nauwkeurig aan te geven. Waarschijnlijk zal in de loop van de tiende eeuw hier een bescheiden (houten) kerkje opgetrokken zijn. Dit kerkje was gewijd aan de aartsengel

Annèt Bootsma –
van Hulten



De Grote of St. Michaëlskerk (links), nog met haar toren die hoog boven de stad en omgeving uitstak. Hier resideerde de katholieke Michaëlparochie tot 1580, toen de Beeldenstorm ook Zwolle bereikte. Rechts de Onze Lieve Vrouwekerk. Uitsnede uit een anoniem gezicht op Zwolle vanaf het Zwarte water, omstreeks 1600. (Gemeente Zwolle)



*Een zeldzame zestiende-
eeuwse verguld zilveren
kelk, Utrechts type.
(Kunstcollectie St.
Michaëlparochie)*

Michaël. De keuze voor de machtige Michaël, de drakendoder en zielenweger aan de rechterhand van God, als schutspatroon is opmerkelijk. De Zwolse kerk behoorde samen met die van Thorn in Limburg en een gehucht bij Harlingen tot de oudste Nederlandse parochies met deze schutspatroon. De meeste kerken in de omtrek zijn gewijd aan St. Nicolaas, de patroon van de koopvaarders en zeelieden.²

De vroegste schriftelijke vermelding van de Michaëlskerk dateert uit 1040, in een akte schonk de toenmalige bisschop de kerk in 'Swolla' aan het Lebuinuskapittel in Deventer. Inmiddels was het geen houten kerkje meer, maar een Romaanse kerk die toen al op de plek van de tegenwoordige Grote of St. Michaëlskerk stond, in het hart van de stad. In de loop der eeuwen duiken ook wat namen van pastoors van de Michaëlskerk op. Een pastoor van een parochiekerk bekleedde in die tijd een belangrijke maatschappelijke positie. De oudst bekende van hen was Ludolphus, hij trad als eerste getuige op toen de bisschop in 1230 stadsrechten verleende aan Zwolle.³



*De Zwolse priester Arnol-
dus Waeyer (1606-1696).
Schilderstuk op paneel
van Roelof Koets (1655-
1725). (Kunstcollectie St.
Michaëlparochie)*

Omstreeks 1370 werd begonnen met de bouw van de Grote of St. Michaëlskerk. Het fundament van de toren werd in 1406, nu precies zeshonderd jaar geleden, gelegd.⁴ De bouw van de kerk zou zo'n tachtig jaar beslaan. De parochianen konden vervolgens bijna anderhalve eeuw glorieus in hun prachtige kerk met imposante toren in het midden van de stad resideren.

Dit duurde tot de Reformatie. In 1580 bereikte de Beeldenstorm ook Zwolle en werd de stad staats (prinsgezind). De St. Michaëlskerk, nog steeds de enige parochiekerk van Zwolle⁵, werd geplunderd en liep grote schade op. De katholieken moesten het veld ruimen en verloren hun machtspositie. Het was het voorlopig einde van de kerkelijke hiërarchie - de officiële katholieke organisatiestructuur - in Nederland.

De statie Onder den Bogen

Na de Hervorming was de uitoefening van het katholieke geloof verboden. Officieel waren er ook geen katholieke kerkgebouwen meer. De katholieken zochten hun heil daarom in schuilkerken, die oogluikend toegestaan werden. Naast deze schuilkerken waren er ook van de kerkelijke hiërarchie nog genoeg overblijfselen in stand gebleven. Zo kon in 1618 de toenmalige vertegenwoordiger van de paus in de Lage Landen, de zogeheten vicaris apostolicus, de Groninger Volquerus Herkinge (1586-1662) als pastoor in Zwolle benoemen.

Herkinge kocht in juli 1641 het huis 'Onder den Bogen' in de Nieuwstraat. Dit huis was groot en had drie uitgangen, het was daarom uitermate geschikt als schuilkerk, later als statiekerk. Er mochten in die tijd geen parochies meer zijn, de standplaats van een priester werd aangeduid als een statie. Ondanks vervolgingen en verstoringen groeide onder leiding van Herkinge de statie Onder den Bogen uit tot een belangrijk centrum voor de katholiek gebleven Zwollenaren.

Arnoldus Waeyer

Herkinge was een man van formaat. Datzelfde gold eveneens voor zijn medewerker, de Zwolse priester Arnoldus Waeyer (1606-1696). Waeyer liet met zijn memoires *Nopende het aerts-priesterschap van Swolle*⁶ een fascinerende geschiedenis na

over de Zwolse katholieken in de zeventiende eeuw. Hij schatte de situatie waarin de onderdrukte kerk in die periode verkeerde realistisch in. Op tijd retireren leek zijn devies. De periode tussen 1650 en 1672 was voor de Zwolse katholieken de zwartste tijd. Waeyer beschreef niet zonder trots de vindingrijkheid waarmee in deze periode de gereformeerde dienstklopers werden misleid.⁷ Overigens leidden de vervolgingen niet tot onderlinge katholieke solidariteit; er bestond veel frictie tussen reguliere (behorend tot een congregatie) en seculiere priesters en er was sprake van concurrentie tussen staties onderling.

De relieken van Thomas a Kempis

Waeyer komt de eer toe de geest van Thomas a Kempis levend te hebben gehouden en bovendien zich over zijn relieken ontfermd te hebben. Voor zijn overlijden had Herkinge Waeyer op de hoogte gebracht van een geheim, namelijk de ligging van het graf van Thomas a Kempis. Toen in het rampjaar 1672 Zwolle tijdelijk bezet was en de aartsbischop van Keulen hier verbleef, gaf deze opdracht het gebeente van Thomas op te graven op de Agnietenberg. Dit gebeurde in augustus 1672. Dankzij Waeyer kon de exacte plaats van het graf gelokaliseerd worden. Eerbiedig werd het gebeente in een koets naar Zwolle gebracht en in de statiekerk van Waeyer bewaard. Dat was op dat moment de statie aan de Spiegelsteeg, die in 1809 opging in de statie Onder den Bogen. Na de opgraving vervaardigde de beeldhouwer Herman van Arnhem een fraai houten kistje voor het gebeente. Deze in 1674 gemaakte reliekschrijn van Thomas a Kempis heeft zich van 1809 tot de opheffing in november 2005 in de schoot van de Michaëlparochie bevonden.

Parochie van de heilige aartsengel Michaël

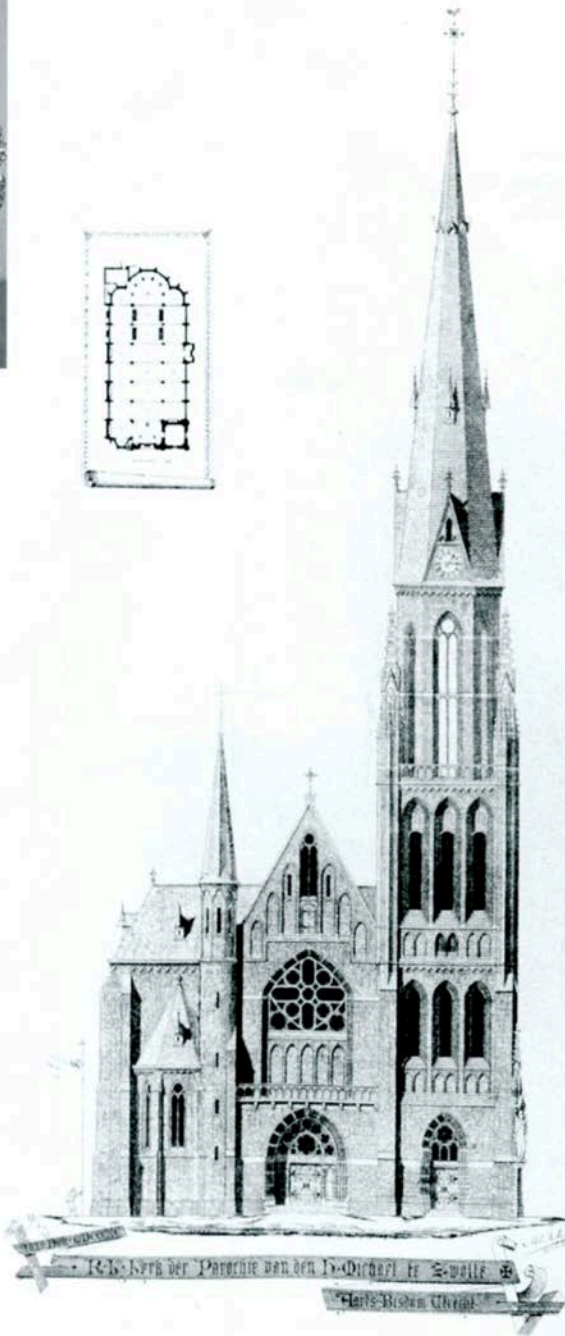
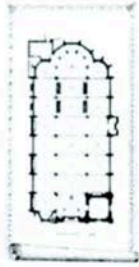
Na 1813 mochten de katholieken weer openlijk hun godsdienst belijden. De statie Onder den Bogen floreerde, maar de ruimte werd veel te klein. In 1848 werd deze oude ruimte aan de Nieuwstraat vervangen door een zaalkerk in neoclassicistische bouwstijl (het latere St. Jozefgebouw). Vijf jaar later, in 1853, werd de kerkelijke hiërarchie hersteld. De Nederlandse katholieken



Het St. Jozefgebouw aan de Nieuwstraat. Op deze plek bevond zich de statie 'Onder den Bogen'. Toen de katholieken na 1813 weer openlijk hun godsdienst mochten belijden floreerde de statie, maar werd de ruimte veel te klein. In 1848 werd de oude ruimte vervangen door dit neoclassicistische gebouw. De statie Onder den Bogen / St. Michaëlparochie bleef hier gevestigd tot de verhuizing in 1892 naar de nieuwe neogotische Michaëlskerk aan de Roggenstraat. (Collectie HCO)



Een zeventiende-eeuwse
reliëkhouders, zilver.
(Kunstcollectie St.
Michaëlparochie)



Ontwerp van de westgevel en plattegrond van de neogotische Michaëlskerk aan de Roggenstraat, gesigneerd door de architect N. Molenaar, 1890. (Collectie HCO)

mochten zich weer officieel organiseren. De statie Onder den Bogen kon daarom in 1855 omgezet worden in een parochie en haar oude naam werd in ere hersteld: Parochie van de heilige aartsengel Michaël. De man die deze omzetting in goede banen leidde was de Zwolse priester Andreas Ignatius Schaepman (1815-1882). Schaepman was pastoor van eerst de statie en daarna de nieuwe Michaëlpargochie van 1853 tot 1857. Deze zelfde Schaepman werd in 1868 benoemd tot aartsbischop van Utrecht.

De St. Michaëlskerk in de Roggenstraat

De in 1848 gebouwde kerk in de Nieuwstraat werd al snel te klein. De emancipatie van de katholieken bracht mee dat er niet alleen meer katholieken kwamen, maar ook meer katholieke verenigingen. Daarom nam de in 1885 benoemde pastoor Nicolaas van Balen het initiatief tot het bouwen van een nieuwe kerk.

Deze nieuwe kerk zou niet op de plaats van de oude verrijzen, maar op de hoek van de Nieuwstraat en Roggenstraat. Daartoe werden op die plaats enige oude herenhuizen aangekocht en gesloopt. In snel tempo verrees een neogotische hallenkerk, naar ontwerp van de Haagse architect N. Molenaar. Werd de eerste steen gelegd in mei 1891, de plechtige inwijding door de aartsbisschop kon al plaats vinden in september 1892. De slanke toren van de kerk bereikte een hoogte van 79 meter en was gedurende het ruim zeventigjarig bestaan van de kerk medebepalend voor het toenmalige Zwolse aanzicht.

Het beeldhouwwerk in de kerk was grotendeels afkomstig uit het atelier van de beeldhouwer W. Mengelberg uit Utrecht. Onder meer het hoogaltaar en de preekstoel en natuurlijk het Thomas a Kempismonument.

Het imposante monument voor Thomas a Kempis werd in 1897 achterin de kerk geplaatst. Het kunstwerk was acht meter hoog, onderin was de reliëkschrijn van de schrijver van *De navolging van Christus* geplaatst. Het monument werd op 10 november 1897 plechtig onthuld door de aartsbischop. De priester-politicus dr. H.J.A.M. Schaepman, neef van bovengenoemde Schaepman, hield daarbij een gloedvolle rede.



*Het middenschip van de
St. Michaëlskerk aan de
Roggenstraat, 1896. (Foto
Wispelweij, collectie HCO)*

Een andere hoogwaardigheidsbekleder die de kerk met een bezoek vereerde was de uit Zwolle afkomstige kardinaal Willem van Rossum. Deze bezocht in juli 1913 zijn geboortestad en droeg in de Michaëlskerk een pontificale hoogmis op, een gebeurtenis die in katholiek Zwolle diepe indruk maakte.⁸

Herinneringen aan de Roggenstraat

Hoe beleefden de parochianen het Rijke Roomse leven van voor de oorlog in de Michaëlskerk? In

1998 beschreef de heer E. Ketel in het voormalige parochieblad *Michaëlkontakt* enkele jeugdherinneringen aan de Roggenstraat:

‘Acht jaar oud [1934] werd ik misdienaar. Bij het uit het hoofd leren van de Latijnse teksten kreeg ik het soms Spaans benauwd, maar uiteindelijk is het me dan toch gelukt: als misdienaar leven in de nabijheid van “het heilige” en genieten van de schoonheid die daar onmiskenbaar was. (...)



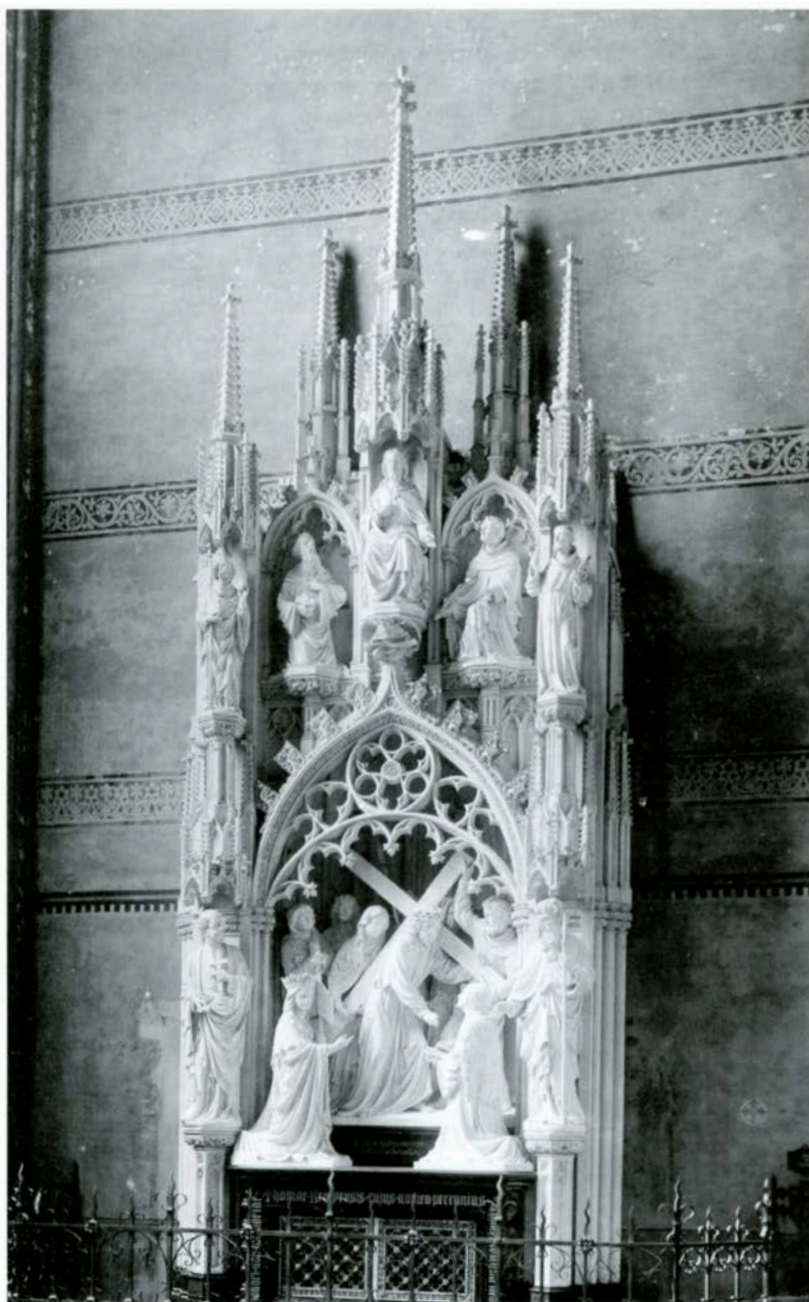
Het Maria-altaar in de St. Michaëlskerk aan de Roggenstraat, 1896. (Foto Wispelweij, collectie HCO)

“Het dagje uit” van de misdienaars met kape-laan Graafsma, koster Schunselaar en zijn vrouw was in die dagen een ervaring van de eerste orde, onder meer bezoeken aan de Betuwe, met de kersenbongers, voor die tijd een hele attractie. Bij pastoor Eshuis in de pastorie kwamen we omstreeks Sinterklaas op bezoek. We speelden daar met autootjes en kregen natuurlijk iets lekkers te drinken. Hij stond bekend als een heel aardige man. Pastoor Eshuis heeft sterk de volkszang in de Michaëlskerk bevorderd door bij ieder Lof vanaf de preekstoel de gezangen te dirigeren. (...)

De Michaëlskerk aan de Roggenstraat riep evident een schoonheidservaring op. De gebrandschilderde ramen van het priesterkoor, bovenin het zogeheten “Liber Salvationis”⁹, de heilsfeiten van de verlossing weergevend en onderin het handelen van de aartsengel Michaël. Op een zondagmorgen - wanneer de Sol ex Oriente één van die ramen in gloed zette - voelde ik me in vreugde verbonden met Michaël en zijn kerk. (...)

Boven de hoofddeuren van de kerk stond in gotische letters de betekenis van de naam Michaël: “Quis ut Deus”, vertaald: “Wie is als God”. Op de hoek van de Roggenstraat en de Nieuwstraat prijkte tegen de torenmuur het beeld van Sint Michaël. (...)

De Michaëldag (de zondag na 29 september) was de hoogtijdag van het jaar voor de parochie. De neogotische hallenkerk in een sfeer, een zindering, die zich alleen op een hoge kerkelijke feestdag manifesteert. Het priesterkoor met het gebeeldhouwde prachtige hoogaltaar, waarin de expositietroon met de grote goudkleurige monstrans – de monstrans van de hoogtijdagen – vanaf de vroege morgen gehuld in een zee van licht, een reuze godslamp – speciaal voor de hoogfeesten – luisterrijk in het midden van het koor, het gehele priesterkoor omgeven door bloemen en palmen, en tenslotte het grote kleurrijke tapijt van de parochie als decoratie. Een hoogmis met drie heren in goudkleurige gewaden, de misdienaars als toortsdragers in rode togen gestoken, waarover gesteven witte superplis met feestelijke boorden afgezet en voorts een rode sjerp over de schouder. Het mannen- en jongenskoor ter opluistering van de Latijnse gezangen.



Het imposante Thomas a Kempismonument in de St. Michaëlskerk aan de Roggenstraat werd vervaardigd in het atelier van de beeldhouwer W. Mengelberg uit Utrecht. Het werd in 1897 achterin de kerk geplaatst. Het kunstwerk was acht meter hoog, onderin zat de reliekschrijn van de schrijver van 'De navolging van Christus'. Bij de sloop van de kerk in 1965 werd ook dit monument zonder pardon aan stukken geslagen. (Collectie HCO)

Tot besluit van de dag een plechtig Lof en een luisterrijke processie in de kerk, die vanwege haar ruimtewerking daar zeer goed tot haar recht kwam. Het processiekruis voorop, jonge meisjes als bruidjes in het wit gekleed, met kleurrijk strooisel in de hand, de misdienaars zoals reeds geschetst, parochianen, vertegenwoordigers van verenigingen met brandende kaarsen en vaandels, pastores van stad en land in wit koorhemd, de collectanten in chique zwart, en tenslotte de troonhemel waaronder het door de hoofdcelebrant gedragen Altaarsacrament, omgeven door kleurrijke lampen. Deze stoet trok een kleurrijk en lichtend spoor door onze kerk. Sedert eind jaren veertig ook langs het beeld van Sint Michaël achterin de kerk, een schenking van de parochianen van toen uit dank voor de bescherming van Zwolle tijdens de oorlog. En de feestelijke stoet trok verder achter het hoogaltaar, aldus bereikend het Maria-altaar voor een pose van rust. Michaëldag werd besloten

met samenzang. Het lied “Laat ons met blijde stemmen zingen Sint Michaël tot eer en lof”, door een stampvolle kerk gezongen, bracht een einde aan de Michaëldag, een belevenis van warmte en schoonheid.’

Eind jaren vijftig

Eind jaren vijftig leek de Michaëlparochie te floren, men beschikte over een prachtige kerk in de binnenstad en er waren veel parochianen. De zielzorg stond onder verantwoordelijkheid van pastoor H.C.J. Alink, geassisteerd met maar liefst drie kapelaans. Eén van deze kapelaans, A.C.W.M. ter Meulen, beschreef in 1989 zijn herinneringen aan die tijd, onder de titel *De nieuwe Michiel*. Dat ondanks de uiterlijke schijn de werkelijkheid soms iets genuanceerder was, blijkt uit zijn relaas:

‘In die tijd bestond het woord “pastoraal team” nog niet. Het viertal priesters dat toen samen aan het werk ging, deed heel weinig samen.

De rijkdom aan versieringen in de St. Michaëlskerk aan de Roggenstraat is op deze foto uit 1909 goed te zien. (Collectie HCO)



St. Michaelskerk
in de Nieuwstraat.
ZWOLLE



Op de hoek van de Roggenstraat en de Nieuwstraat (rechts) prijkte tegen de torenmuur het beeld van Sint Michaël. Boven de hoofddeuren van de kerk (links nog net zichtbaar) stond in gotische letters de betekenis van de naam Michaël: 'Quis ut Deus': Wie is als God. (Collectie HCO)

Ik weet niet of pastoor Alink dat ook wel wilde, maar hij kreeg er ook de kans niet voor. Het had veel weg van drie naast een, soms drie tegen een, soms een tegen drie. (...)

Iedereen deed wat hem te doen stond, zonder veel overleg en zonder veel planning. De woningbouw kwam steeds meer van de grond, de parochie begon flink te groeien en in die jaren ging de wijk Holtenbroek van start. Genoeg werk aan de winkel, naast de liturgie in de kerk, de Agneskapel en de kapel in het ziekenhuis, had iedere priester zo zijn eigen verenigingen, organisaties en katechismuslessen op een van de drie parochiescholen. (...)

Wat in die dagen ook niet bestond: interparochiële samenwerking. Elke pastoor dopte zijn eigen boontjes. Een initiatief van pastoor Alink oogstte geen bewondering bij zijn buurmanpastoor Wanders [van de Onze Lieve Vrouweparochie, ofwel de Peperbuskerk], bij deken de Wit

en de paterskerk. Hij stelde op zondag in de late morgen de "kwartjesmis" in.¹⁰ (...) Deze H. Mis werd naast de standaardmissen een doorslaand succes. Zó groot dat na enige tijd de O.L. Vrouweparochie met een nieuw initiatief kwam: de avondmis op zondag, ook met vrije plaatsen. De stand was zo weer gelijk, want ook die H. Mis mocht zich in een grote belangstelling verheugen.'

De Michaëlskerk moet het veld ruimen

In deze sfeer werd het besluit genomen de Michaëlparchie te verplaatsen. De nieuwe indeling van parochies, die voortvloeide uit de naoorlogse groei van Zwolle, maakte twee grote kerken in de binnenstad overbodig. Daarnaast liet de bouwkundige staat - ondanks een restauratie eind jaren dertig - van de Michaël te wensen over en bestonden er gemeentelijke plannen voor een sanering van de binnenstad. Zo moest de negentiende-eeuwse neogotische Michaëlskerk het veld



In 1965 moest de negentiende-eeuwse neogotische St. Michaëlskerk het veld ruimen ten gunste van de middeleeuwse Onze Lieve Vrouwekerk (Peperbus). Rechts is nog net het kruis op het dak van het St. Jozefgebouw zichtbaar. (Foto Henneke, collectie HCO)

ruimen voor de middeleeuwse Onze Lieve Vrouwekerk (Peperbus). Het besluit daarover werd (ook) toen op hoger niveau genomen, de parochianen hadden hier geen stem in. Niet dat ze er klakkeloos mee eens waren. Ter Meulen hierover:

‘Het is me niet bekend of pastoor Alink in 1956 al wist of er nieuwbouw gepleegd moest worden. Het idee van het verdwijnen van de Michaëlskerk uit de binnenstad riep bij iedere Michaëlfan verzet op. De onderlinge rivaliteit tussen de twee binnenstadsparochies bleek ook hier. De

Michaëlparchie had véél meer parochianen dan de Ossenmarkt, de O.L. Vrouwekerk was in de ogen van allerlei Michielaanhangers toen veel minder bruikbaar dan de eigen parochiekerk, die onder pastoor Paumen nog goed onder handen was genomen. Toren gerestaureerd, een nieuwe vloer in het priesterkoor! Al stonden de pastorie en de kerk nu niet direkt in een buurt, die een schoonheidsprijs verdiende, de plaats waar de nieuwe kerk gepland was, riep bij velen alleen maar verbazing en verzet op! De Eindstraat was met de Akkerstraat en het Klein Grachtje een toonbeeld van armoedige huisvesting en – met onze ogen van nu – van sociaal onrecht. Dààr zou de kerk gaan komen. En behalve de Eindstraat zou ook nog een rij woningen aan de Middelweg gesloopt moeten worden om kerk en pastorie vrij te kunnen laten staan. Deze plaats werd door velen ervaren als een enorme degradatie en met zo’n plek werd de animo voor nieuwbouw er niet groter op.’

Verlangen naar meer informatie

Toch ging het allemaal door. De Nijmeegse architect C. Pouderoyen kreeg in het voorjaar van 1957 opdracht voor het ontwerpen van een kerkgebouw met ruim 800 zitplaatsen en een pastorie. De architect wilde het gebouw niet hoger maken dan strikt noodzakelijk was. Daardoor zouden het bestaande orgel en de klokken niet kunnen worden herplaatst, maar van de architect werd een aanpassing van het plan verlangd die herplaatsing wel mogelijk maakte. Pouderoyen ontwierp daarop een modern, strak vormgegeven rechthoekig gebouw, geïnspireerd door de baksteenarchitectuur van de Bossche school.

De parochianen werden over de gang van zaken ternauwernood geïnformeerd. Een zeer dringende vraag naar informatieavonden kwam op tafel. Pastoor Alink, die overigens in die tijd ziek was en wiens toestand ook steeds meer verslechterde, stemde daar uiteindelijk mee in. Op verschillende plaatsen in de parochie werden gespreksavonden georganiseerd.

Ter Meulen hierover: ‘Het was één groot verlangen naar meer informatie, een heel duidelijke wens om meer in het parochiegebeuren betrokken

te worden. Een stroom verlangens en ideeën kwam naar boven en heel voelbaar was het onbehagen van velen dat parochianen zó buitenspel stonden. Een heel begrijpelijk gevoel. Pastoor Alink had voortdurend gezegd dat hij bij de start van de nieuwe kerk het nodige wilde veranderen, tot zolang moesten de mensen wachten. Dat bleken ze niet meer te willen. En in die periode werd voor een goede waarnemer duidelijk dat de kerk in beweging was. Van onderen groeide het verlangen naar verandering en die wens sprak men uit.’

Zuinig beleid

Op zondag 2 september 1962 vond de eerste steenlegging van de nieuwe kerk plaats. Hoewel de verkoop van de oude kerk, de pastorie, de woningen van de koster en het jeugdhuis in de Bitterstraat aan de gemeente al zeker was en de Michaëlparchie niet de naam had armlastig te zijn, bleek een zuinig beleid bij de bouw noodzakelijk. Kosten werden gedrukt door het benutten van de banken uit de oude kerk. Dankzij pastoor Alink bleef het Adema-orgel uit de oude kerk behouden. De afbouw van de kerk naderde steeds meer de sporen van wat komen ging. Een aantal banken achterin was al verwijderd en vervangen door bidstoeltjes. In die periode liet de Rijksmonumenten dienst het interieur van de kerk fotograferen. Die foto werd dankbaar benut om er een herinneringsplaatje van te maken.

Een nieuwe tijd

‘Bouwpastoor’ Alink zou de ingebruikname van de nieuwe kerk niet meer meemaken. Hij overleed begin februari 1964. Een maand later, op 7 maart 1964, werd de nieuwe St. Michaëlskerk plechtig geconsacreerd door kardinaal Alferink. Ter Meulen: ‘Een heel nieuwe tijd begon. Eerst alle aandacht voor de kerkwijding. Iedereen onwennig in een heel kale kerk, met een orgel dat nog niet klaar was. Toch was de sfeer heel hoopvol, het ging niet alleen maar over verlies en terugzien. Al werkte de buitensituatie niet bepaald mee: verschillende woningen voor kerk en pastorie waren nog niet afgebroken, de parkeerplaats was maar voor een deel klaar, de omgeving was pover. (...)’



De kerk bléef niet kaal. Allerlei opgeslagen schilderijen kregen een plaats aan de muren, het dure kleed – ooit alleen voor grote feesten en eerste klas huwelijken bestemd – kreeg een permanente plek op het priesterkoor. Het oude zilver werd nu voortdurend gebruikt. Allerlei nieuwe ideeën werden geopperd en na goedkeuring in overleg en behoedzaam verwezenlijkt. Gehuwde acoliëten kwamen er en de eerste palmzondag werd voor velen een ongekend gebeuren. Allerlei kinderen met palmasens liepen in processie mee en verschenen op het priesterkoor en bleven daar.

De afbraak van de St. Michaëlskerk aan de Roggenstraat in volle gang. De toren, de gebrandschilderde ramen, het imposante Thomas a Kempismonument en tenslotte de hele kerk viel ten prooi aan de sloper, 1965. (Foto Henneke, collectie HCO)



De St. Michaëlkerk aan de Middelweg, nu Bisschop Willebrandlaan, omstreeks 1970. (Collectie HCO)



St Jozef, vervaardigd in het Mengelberg atelier in Utrecht eind negentiende eeuw. Een van de weinige beelden die bij de sloop van de kerk aan de Roggenstraat gespaard bleef. (Kunstcollectie St. Michaëlparochie)

Het was het begin van vele vieringen die heel veel blijheid en warmte uitstraalden, een heel nieuwe ervaring voor bijna iedereen: een gebouw dat uit zichzelf geen sfeer had werd een fijne ruimte om verbondenheid met elkaar te beleven door samen met elkaar te vieren.'

Meer verlies dan winst

Terwijl de nieuwe Michaëlkerk al in gebruik genomen was, moest de oude nog afgebroken worden. Ter Meulen: 'De verkoop van allerlei dingen die nog in de kerk stonden, had iets pijnlijks. De een vertrok door de binnenstad met het missiekruis, de ander liet Michaël plaatsen in zijn tuin buiten Zwolle. Panelen, staties, delen van biechtstoelen gingen weg. Voor de een als een soort relikwie, voor de ander als herinnering.

Het bracht wat op, maar het was toch meer verlies dan winst, daar in die lege, stoffige kerk. Kort daarop werd begonnen met een moeilijk karwei: de afbraak van de toren. We woonden en we werkten nu buiten de binnenstad, maar een heel vertrouwd beeld was voortaan weg: twee torens die boven de huizen uitstaken.'

De toren, het imposante Thomas a Kempis-monument en tenslotte de hele kerk viel ten prooi aan de sloper. Het was inmiddels 1965.

Vernieuwing

De verhuizing van de Michaëlparochie naar het kerkgebouw aan de Middelweg, wat nu de Bisschop Willebrandlaan heet, viel samen met het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). De daar ontstane geest van vernieuwing was in de hele parochie toen volop merkbaar. Het werd aangeboden, gestimuleerd en door velen gedragen. Mensen gaven zelf aan wat in hun ogen waarde had en hield. Van de biecht werd nauwelijks meer gebruik gemaakt, zaken als een ingevoerde sacramentsprocessie en de dodengang op Allerzielen bleken al hun wervingskracht verloren te hebben. De liturgie veranderde, evenals de taal - geen Latijn meer - en, letterlijk, de opstelling van de priester, deze stond voortaan naar de gelovigen toegekeerd. Er begon een liturgische creativiteit te bloeien. De nieuwe Michaëlkerk was al snel een opvallende plek waar oud en nieuw harmonisch werden gecombineerd.

Pastoraal werkers

De vernieuwingen die in de kerk in de jaren zestig in gang gezet waren werden door velen omarmd, maar ook door een deel van de katholieken verafschuwd. Na een aantal jaren begon zich een vorm van polarisatie te ontwikkelen, die vooral ernstige vormen aannam omdat het kerkelijk gezag in Nederland de weg insloeg van de restauratie en vast wilde houden aan de oude gevestigde regels. Maar omdat parallel met de vernieuwing het aantal gewijde celibataire priesters spectaculair was teruggelopen, stemde ook het kerkelijk gezag in met een nieuw verschijnsel in de katholieke kerk, de pastoraal werker.

In de Michaëlparochie zocht men in de jaren zeventig naar andere wegen. De eerste pastoraal werker die er omstreeks 1975 zijn intrede deed, Jos Hettinga, werd dan ook met open armen ontvangen. Datzelfde gold voor zijn opvolgers. De eerste pastoraal werkers in de parochie werkten nog samen met een priester. Met pastoor Leo Koerhuis, vervolgens de ruimdenkende priester-missionaris Jos Smit en tenslotte de laatste eigen pastoor Wim Baars. De pastoraal werkers werden echter in hun functioneren gehinderd door de bevoegdheden kwestie; de visie daarop door de

kerkelijke overheid enerzijds en de basis van de kerk anderzijds verschilden nogal eens. Door het kerkelijk gezag bij tijd en wijle gesuggereerde voorgangers zaten doorgaans niet op dezelfde golfhoogte als de parochianen.

In de jaren tachtig en negentig moest in de Michaëlparochie vaak op het scherp van de snede gebalanceerd worden tussen de manier waarop de parochianen hun geloof vorm probeerden te geven en de ruimte die daartoe door het bisdom geboden werd. De parochianen van de Michaël toonden daarin een onafhankelijke opstelling. Zij deden de laatste twintig jaar erg veel zelf om hun geloofsgemeenschap draaiend en levend te houden, en dat resulteerde in verzorgde, muzikale en betrokken vieringen waarbij velen zich thuis voelden. Ook niet-katholieken, die gastvrij binnen de Michaëlgemeenschap opgevangen werden. Hoe nauw het spirituele met het wereldse in de parochie verbonden was, bleek ook uit de jaarlijkse carnavalsviering, die een ieder in carnavalskleding kon bijwonen. Indertijd begonnen door pastor Wil Koolhof en door pastor Marie-José Dusseldorp met verve voortgezet.

Sic transit gloria Swollensis...

In 2001 fuseerden de vijf parochies van Zwolle en Wijthmen onder de naam Thomas a Kempisparochie.¹¹ De voormalige zelfstandige parochies werden locaties. De fusie bracht de Michaëllocatie niet veel goeds. Onder druk van het algemeen afnemend en vergrijzend aantal kerkgangers, en de hoge onderhoudskosten van vijf aparte kerkgebouwen was het besluit om een kerklocatie te sluiten onvermijdelijk. Zoals aan het begin van dit artikel vermeld, wees het parochiebestuur in 2004 de kerk van de (voormalige) Michaëlparochie, de oudste geloofsgemeenschap van Zwolle, hier voor aan. De schok die dit teweeg bracht bij de parochianen behoeft nauwelijks vermelding. Moest de oude Michaël aan de Roggenstraat in de jaren zestig al eens letterlijk het veld ruimen voor de Onze Lieve Vrouwekerk aan de Ossenmarkt, nu is de hele Michaëlgemeenschap definitief ontmanteld. Aan een rijke historie van ruim duizend jaar is een einde gemaakt, de parochianen zijn verspreid en bijna alle door de eeuwen heen verza-

melde kunstschaten van de Michaël - schilderijen, prenten, zilverwerk, beelden, gewaden - en de reliekschrijn van Thomas a Kempis worden overgebracht naar de Onze Lieve Vrouwebasiliek.¹² Sic transit gloria ...



De reliekkist met (een deel van) het gebeente van Thomas a Kempis in de St. Michaëlkerk aan de Bisschop Willebrandlaan. Het opschrift luidt: 'reliquiae pii Thomae a Kempis' (Relieken van de vrome Thomas van Kempen). Deze in 1674 gemaakte reliekschrijn van Thomas a Kempis heeft zich van 1809 tot de opheffing in november 2005 in de schoot van de Michaëlparochie bevonden. (Foto Johan Kodden, 2006)



Het beeld van Sint Michaël, een schenking van de parochianen in 1947 uit dank voor de bescherming van Zwolle tijdens de oorlog. Het beeld verhuisde mee van de Roggenstraat naar de Middelweg. (Foto Johan Kodden, 2006)



Interieuropname van de St. Michaëlkerk aan de Bisschop Willebrandlaan, met links de reliekkist met het gebeente van Thomas a Kempis. (Foto Dick van Peer, 2005)

Interieuropname van de St. Michaëlkerk aan de Bisschop Willebrandlaan. De eikenhouten banken uit de kerk aan de Roggenstraat werden indertijd gespaard en herplaatst in de nieuwe kerk. (Foto Dick van Peer, 2005)



Interieuropname van de St. Michaëlkerk aan de Bisschop Willebrandlaan. Achterin de kerk zijn zeven werken van de Zwolse kunstenaar Henk Heideveld te zien. (Foto Dick van Peer, 2005)



Noten

- 1 Officieel heet dit: aan de eredienst onttrokken.
- 2 Jan ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle*, Zwolle-Kampen 2005, p. 46-47
- 3 Zie Ingrid Wormgoor, De eerste pastoors van de St. Michaëlkerk, in: *ZHT* 9, 1992, nr. 2.
- 4 De toren zou uiteindelijk 113 meter hoog worden. Het was een van de hoogste kerktorens in de Noordelijke Nederlanden. De toren van de St. Michaëlskerk domineerde tot zijn ineenstorting in december 1682 het silhouet van de stad.
- 5 Er waren uiteraard meer kerken in de stad, maar die hadden niet de status van parochiekerk. De Broeren- en de Bethlehemsekerk bijvoorbeeld waren gelieerd aan kloosters en de Onze Lieve Vrouwekerk was een kapelkerk.
- 6 De volledige titel luidt: *Nopende het aerts-priesterschap van Swolle naer de Beroerten deser Nederlanden*. Uitgegeven door G.A. Meyer, Utrecht 1921.
- 7 J.C. Streng, *Zwols Biografisch Woordenboek*, Hilversum 2004, p. 284-286
- 8 Zie Kees Ribbens, 'Heil U! Zwolle's edle spruit', De terugkeer van kardinaal Van Rossum in zijn geboortestad, in: *ZHT* 13, 1996, nr. 2.
- 9 Bedoeld is waarschijnlijk het Speculum Salvationis, de spiegel van de verlossing.
- 10 In de katholieke kerk werden de zitplaatsen of soms

hele banken vroeger verpacht. Op die plek kon je dan op zondag tijdens de mis plaats nemen. Er waren twee, drie of soms vier missen, waarvan één hoogmis. De andere missen waren stille missen. Niet iedereen wilde of kon een bank pachten. Van de missen was er op zondag een, die de kwartjesmis genoemd werd. De plaatsen waren dan vrij. Je kon gaan zitten waar je wilde. Per plek moest je wel een kwartje betalen. En vanzelfsprekend was de kwartjesmis een stille mis.

- 11 Dit betrof de parochies van de Onze Lieve Vrouwe ten Hemelopneming (Peperbus), de St. Jozef (Zwolle-Zuid), de Verrijzenis des Heren (Holtenbroek) en de Onze Lieve Vrouwe van Altijddurende Bijstand in Wijkthmen. Het Rectoraat van St. Thomas van Aquino (de Dominicanenkerk) valt hier buiten.
- 12 Ter gelegenheid van haar 600-jarig bestaan in 1999 is de Onze Lieve Vrouwekerk aan de Ossenmarkt de eretitel Basilica Minor verleend. Ter verhoging van haar status komt het de basiliek uiteraard goed uit het bezit van de Michaëlparochie binnen te halen. De kunstschaten van de Michaël omvatten zo'n 450 objecten. De totale waarde is onlangs geschat op 1,5 miljoen euro. In de *Stentor/Zwolsche Courant* van 22-3 2006 kondigde een vertegenwoordiger van het parochiebestuur al de bouw van een speciale schatkamer in de basiliek aan om de kostbaarheden uit de Michaël in onder te brengen. Vooralsnog is het bezit van de (voormalige) Michaëlparochie ondergebracht in het Stedelijk Museum Zwolle.

Bronnen

- A.C.W.M ter Meulen, *De nieuwe Michiel*. 1989. Niet gepubliceerd. Archief Sint Michaëlparochie.
- Parochieblad *Michaëlkontakt*, 1998. Archief Sint Michaëlparochie
- J. Erdsieck, J.M. de Ruiter, M.P. Logtenberg, *Koninklijke instrumenten rond de Peperbus*. IJsselacademie 2001.
- Jan ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle*, Zwolle-Kampen 2005
- Kees Ribbens, 'Heil U! Zwolle's edle spruit', De terugkeer van kardinaal Van Rossum in zijn geboortestad, in: *ZHT* 13, 1996, nr. 2.
- Ton H.M. van Schaik, *Een mooi geloof. Katholiek in Sal-land vanaf de Reformatie tot 2000*. IJsselacademie 2003
- J.C. Streng, *Zwols Biografisch Woordenboek*. Een draagbaar mausoleum. Hilversum 2004
- Th.J. de Vries, *Gedenkbok van de Sint Michaëlparochie te Zwolle, eertijds statie 'Onder den Bogen', bij haar 300-jarig bestaan 1641-1941*. Zwolle 1941.
- Ingrid Wormgoor, De eerste pastoors van de St. Michaëlkerk, in: *ZHT* 9, 1992, nr. 2.

Sjiepmaaid en koole wien

Een tijdje terug moest ik op de joodse begraafplaats zijn om een bepaalde datum te controleren. Een datum die wel op een grafsteen vermeld zou staan. Ik vond wat ik zocht.

En toen stond ik, onbedoeld, ineens voor de steen van mevrouw Granger. Eigenlijk heette zij officieel mevrouw Elisabeth Ann Stibbe-Granger. In mijn hersens kwamen plotseling twee kleine verhaaltjes naar boven. Zij werden mij verteld door mijn moeder, lang, lang geleden.

In de Korte Kamperstraat woonde de familie Stibbe. Vader was 'koopman in papier'. Een van de zoons, Bernard, kreeg de raad van zijn vader om naar Engeland te gaan. Daar zou hij, met zijn talenkennis, beter aan de slag kunnen komen dan in dat kleine Holland. En zeker beter dan in dat provinciestadje Zwolle.

In Londen maakte Bernard in een viswinkel kennis met een mooi blond meisje. De liefde sloeg toe. Iets van alle tijden. Maar ze bleven niet in Engeland. Toch maar terug. Was het heimwee? Of gingen de zaken niet zoals ze moesten gaan? In elk geval kwamen deze jonge mensen (weer) in Zwolle terecht. In december 1892 werden zij ingeschreven in de Zwolse burgerlijke stand. In januari 1893 trouwden ze. Elisabeth was kort daarvoor 'uitgekomen' (= overgegaan tot het jodendom).

Wat waren nu de twee verhaaltjes?

Wel, Bernard Stibbe en mijn grootvader Izak Os waren vrienden. Zij gingen nogal eens samen op stap. Zij zagen hun favoriete café 'Limburgia'* dikwijls van binnen. Er werd verwoed gekaart. De vrouwen waren ook vriendinnen en zullen de nieuwtjes vaak hebben uitgewisseld. En toen gebeurde het dat Elisabeth Stibbe - die nogal eens problemen had met de Nederlandse taal - tegen Lea Os zei dat ze nu goede hulp had van een 'sjiepmaaid'. 'Wat?', zal mijn grootmoeder hebben

gevraagd. Nadat nog drie keer het woord sjiepmaaid was gevallen, liet oma het er maar bij zitten. Veel later kwam de oplossing. De werkster was de dochter van een schipper. Een schippersmeisje dus. Sjiepmaaid.

Wil Cornelissen



Grafsteen van Elisabeth Stibbe - Granger op de joodse begraafplaats aan de Kuijer-huislaan te Zwolle. (Foto auteur)



Lea Os - Spits, geboren Enschede 23 december 1868 - omgebracht Sobibor 9 juli 1943. (Particuliere collectie)

Dat andere woord boven dit verhaaltje moet voor het eerst zijn gebruikt op een winderige herfstdag of misschien wel midden in de winter. Mevrouw Stibbe kwam langs en klaagde over de snijdende koude wind die door haar kleren heen blies. 'Koole wien, koole wien', zei ze steeds maar. Het was inderdaad een koude wind begreep mijn oma.

Het woord sjeepmaaid is verleden tijd geworden. Maar 'koole wien' is altijd een uitdrukking in de familie gebleven. Als het maar even waait wordt er onmiddellijk geroepen: 'Koole wien!'



Elisabeth Stibbe - Granger, geboren Londen 11 juni 1859 - overleden Zwolle 13 maart 1942. (Particuliere collectie)

Voor de goede orde: er waren in Zwolle vele families Stibbe. De bedoelde Bernard Stibbe was de grootvader van de ook in Zwolle gevestigde Bernard Stibbe, die samen met zijn broer Maurits het familiebedrijf groot heeft gemaakt. Deze Bernard (nu 79 jaar) is lang actief gebleven in het Zwolse bedrijfsleven.

* Café Limburgia was gevestigd aan de Van Karnebeekstraat 125, nu is dat het Restaurant Pizzeria La Terra Italiana.

Zwols feminisme tijdens de tweede feministische golf; het vrouwenhuis Jamina

In 1967 schreef Joke Kool-Smit het artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' in *De Gids*. Zij verzette zich hierin tegen de heersende opvatting dat de vrouwenemancipatie, sinds de strijd van de feministes van de eerste feministische golf, voltooid was. Vrouwen waren nog steeds geen volwaardige leden van de maatschappij omdat huwelijk en moederschap de enige zaken waren die vrouwen status opleverden. Volgens Joke Kool-Smit ging het hierbij dan ook nog eens om een afgeleide status. Ten eerste had een vrouw haar bestemming pas echt bereikt als ze man en kinde-

ren had en ten tweede hing de status van de vrouw af van de sociale positie van haar echtgenoot. Door het verwachtingspatroon dat in dit gedachtegoed verpakt zat, hadden vrouwen niet echt een vrije keus. Joke Kool-Smit vond het van groot belang dat vrouwen zich bewust werden van hun positie en de veronderstelde vanzelfsprekendheid daarvan. Het artikel sloeg in als een bom. Veel hoger opgeleide vrouwen zagen erin verwoord waar zij zelf al langer mee rond liepen. Omdat de respons zo krachtig was, besloot Joke Kool-Smit samen met Hedy d'Ancona in 1968 tot de oprich-

Monique Blokpoel-Overbeek



Het pand Assendorperstraat 48 (links) in 1973, toen het nog een Jaminwinkel was. (Collectie HCO)

Hier zit de Vereniging Vrouwenhuis; het voormalige winkelpand van Jamin aan de Assendorperstraat 48 vlak na de kraakactie op 28 oktober 1979. (Foto: Greet C. Bakker)



ting van de organisatie Man-Vrouw-Maatschappij. Dit wordt gezien als hét begin van de tweede feministische golf in Nederland.

Vooraf vanaf het begin van de jaren zeventig gebeurde er veel op het gebied van vrouwenemancipatie. Hoewel de meeste initiatieven zich in eerste instantie voornamelijk in de Randstad ontplooiden, kregen ze ook in Zwolle navolging. Zo bestond er tussen 1979 en 1985 in Zwolle een vrouwenhuis. Hier konden vrouwen die niet tevreden waren met hun positie in de samenleving terecht voor een luisterend oor en contact met vrouwen in een vergelijkbare situatie.

Kraakactie

De voorloper van het vrouwenhuis in Zwolle was het vrouwencafé. Vanaf november 1976 gingen één keer per week de deuren van het jongerencafé Salvador aan de Thorbeckegracht 63 speciaal open voor vrouwen.¹ Zij konden er terecht voor films, praatgroepen, thema-avonden en spreekbeurten.²

Na een thema-avond met het onderwerp 'Een vrouwenhuis in Zwolle' op 21 september 1977 wil-

den veel vrouwen ook in Zwolle een vrouwenhuis beginnen. In oktober 1977 werd een werkgroep 'Vrouwenhuis in oprichting' samengesteld.³ Deze werkgroep stelde een raamplan op waarin de doelstellingen onder woorden werden gebracht:

- vrouwen de gelegenheid geven zich te uiten binnen een groep vrouwen met gemeenschappelijke belangen;
- het stimuleren van de bewustwording van de vrouw;
- het bieden van contactmogelijkheden in een gezelligheidscentrum voor vrouwen in de regio Zwolle;
- het versterken van het gevoel van eigenwaarde zodat een grotere betrokkenheid ging ontstaan bij het politieke en sociaal-culturele leven;
- het bieden van ontplooiingsmogelijkheden aan vrouwen uit alle bevolkingslagen door middel van verschillende activiteiten;
- het vervullen van een brugfunctie naar hulpverlenende instanties.⁴

Dit raamplan werd naar allerlei instanties in Zwolle gestuurd. Daarna volgde een lange periode

van gesprekken, vervolggesprekken en een frequente briefwisseling met de gemeente over de financiering en de huisvesting.⁵ Ook binnen de Zwolse Vrouwenraad (ZVR) werd over het vrouwenhuis gesproken. De ZVR ging ervan uit dat bij samenwerking het vrouwenhuis gemakkelijker geld kon krijgen van de gemeente. De leden van de ZVR waren echter huiverig voor een dergelijke samenwerking, omdat zij dan misschien door 'die progressieve vrouwen' overvleugeld zouden worden.⁶ Naast het bij elkaar krijgen van het benodigde geld ging het bij de besprekingen met de gemeente om het verkrijgen van een pand waar het vrouwenhuis in gevestigd zou kunnen worden. Uiteindelijk werd het voormalige winkelpand van Jamin aan de Assendorperstraat 48, dat al vanaf mei 1977 leeg stond, het meest geschikt bevonden. Dit pand werd ook met een medewerker van de gemeente bekeken. Maar de gemeente besloot daarna toch dat het pand verkocht zou worden om de winkelbestemming te behouden. De verkoop liet echter op zich wachten en het pand, dat de werkgroep zo graag wilde maar niet mocht gebruiken, bleef leeg staan. Ondertussen konden de vrouwen niet langer terecht in het jongerencafé Salvador wegens uitbreiding van de jongerenactiviteiten. De vrouwen van de op 6 december 1978 opgerichte vereniging Vrouwenhuis Zwolle hebben toen in de nacht van 27 en 28 oktober 1979 het pand aan de Assendorperstraat officieel gekraakt⁷: 'In alle stilte werden vrouwen geïnformeerd en kraakkrachten geworven. Het vrouwencafé deed mee! PLANK (plan kraakactie) werd doorgenomen. In het weekeinde van 27/28 oktober slopen een aantal vrouwen achterom bij Jamin binnen en zij leden daar, in alle gezelligheid overigens, kou voor het goede doel', stond er in het jaarverslag van dat jaar.⁸

Het vrouwenhuis Jamina

De kraakactie zag men als een noodzakelijk gevolg van de al twee jaar durende strijd met de gemeente. Enkele gemeentelijke politici, zoals CDA-wethouder Ton ter Bekke van Welzijn en PvdA-fractielid Margriet Meindersma, toonden begrip maar zij moesten zich vervolgens verantwoorden bij de raad. De vrouwenhuisvrouwen hadden zich

van te voren gerealiseerd dat de kraakactie tot gevolg kon hebben dat een groot deel van de Zwolse bevolking zich van hen af zou keren. Daarom werd veel energie gestoken in het uitleggen van de bedoelingen van het vrouwenhuis. Het kraken van panden was niet iets wat tot de dagelijkse bezigheden van deze vrouwen behoorde. Ze vonden het 'eng en spannend'. Dit was vooral omdat er ook 's nachts vrouwen moesten blijven. De eerste dagen werden er matrassen tegen de etalageruiten gezet om inkijk te voorkomen. Er moest zelfs een keer om politiebewaking gevraagd worden omdat mannelijke buurtbewoners zich dreigend opstelden.⁹ Uiteindelijk was de kraakactie een succes want de gemeente besloot dat het vrouwenhuis voorlopig gedoogd zou worden.¹⁰

Na een jaar kreeg de Vereniging Vrouwenhuis Zwolle een huurcontract voor het pand.¹¹ Dit hield ook in dat er centrale verwarming kwam, de waterleiding gemaakt werd en de elektriciteit aangesloten werd.¹² Het vrouwenhuis had in 1980 de toepasselijke naam 'Jamina' gekregen. Op 21 maart 1981 vond de officiële (her)opening plaats in bijzijn van wethouder Ter Bekke.¹³

De activiteiten waren meteen begonnen na inrichting van het pand in 1979. Aanvankelijk leek de animo onder vrouwen veelbelovend maar al snel bleek de opkomst toch geringer dan gehoopt.¹⁴ Er bleven vooroordelen bestaan. Zo zouden de bezoeksters van het vrouwenhuis 'zonodig moeten werken', 'de rollen omdraaien' en 'boven de man staan'. Ook zou er sprake zijn van 'lesbische toestanden'.¹⁵ Waarschijnlijk waren deze aantijgingen onder meer een gevolg van het feit dat mannen niet welkom waren. Maar volgens de bezoeksters konden ze daardoor juist vrijer functioneren en communiceren omdat hen in het huis geen cultureel bepaald rolgedrag werd opgedrongen.¹⁶ Hoewel Jamina dus verboden bleef voor mannen, waren de meningen hierover wel verdeeld. Het gemiddelde standpunt was veel minder extreem dan bijvoorbeeld in het vrouwenhuis in Amsterdam. Dat vrouwenhuis was het eerste in zijn soort in Nederland en bestond al sinds het begin van de jaren zeventig. Een afvaardiging van de Vereniging Vrouwenhuis Zwolle had daar een

bezoek gebracht en zich behoorlijk verbaasd over de 'anti-man-sfeer' die in het Amsterdamse vrouwenhuis heerste.¹⁷

De opzet van het Zwolse vrouwenhuis was erg idealistisch. Zo was het eigenlijk de bedoeling dat alle leden van de Vereniging Vrouwenhuis Zwolle ook zouden meewerken, maar de organisatorische en andere werkzaamheden bleven neerkomen op een kleine groep vrijwilligsters. Er was voortdurend vraag naar actieve medewerksters voor alle voorkomende werkzaamheden.¹⁸ Bovendien had men gekozen voor een horizontale organisatiestructuur om het democratische aspect zoveel mogelijk te waarborgen. De organisatie was verdeeld over werkgroepen en naarmate het aantal activiteiten werd uitgebreid kwamen er ook meer werkgroepen. Deze constructie ging uiteindelijk ten koste van de saamhorigheid die in de aanloopperiode zo sterk aanwezig was.¹⁹

Ook de financiële situatie bleef een bron van zorg. Men kreeg wel subsidie van de gemeente

voor de organisatie van emancipatieactiviteiten en in het kader van de Boersma-regeling (ingesteld door de toenmalige minister van Sociale Zaken, Jaap Boersma) mocht voor de periode van een jaar een werkloze vrouw aangesteld worden voor werkzaamheden die de opzet van het project ondersteunden. Zij was het vaste aanspreekpunt en verder lagen haar taken vooral op coördinerend gebied.²⁰ Echter voor de grootste kostenpost, de huisvesting, was er geen tegemoetkoming. Verder kwam er per provincie slechts één vrouwenhuis in aanmerking voor rijkssubsidie en het Zwolse vrouwenhuis was in Overijssel het vijfde vrouwenhuis. Op verschillende fronten verliep het dus moeizaam. De officiële opening in maart 1981 had een opleving moeten veroorzaken maar financiële en organisatorische problemen en de moeite om de doelgroep te bereiken bleven de gemoederen bezighouden. Emancipatie en feminisme kregen daardoor minder aandacht dan de bedoeling was.²¹ Tijdens de huisvergaderingen van de vereniging in 1982, 1983 en 1984 werden de



*Bezoeksters aan een van de feesten die in de winter van 1979/1980 in het vrouwenhuis Jamina gehouden werden.
(Foto Greet C. Bakker)*

organisatiestructuur en de doelgroep regelmatig besproken. De horizontale organisatie deed de communicatie en betrokkenheid geen goed. Eveneens was duidelijk geworden dat vrouwen uit de diverse bevolkingslagen niet massaal naar het vrouwenhuis toekwamen voor hun ontplooiing en bewustwording. Er bestonden in Zwolle immers ook vele andere vrouwenorganisaties waar vrouwen terecht konden voor onderlinge contacten, activiteiten en ontplooiing. De vrouwen die het vrouwenhuis wel bezochten, waren eigenlijk al langer met hun bevrijding bezig.

Het was onderhand duidelijk dat het zo niet langer door kon gaan. Op 1 oktober 1985 moesten de vrouwen tot sluiting van het vrouwenhuis overgaan.²² De activiteiten, die overigens gedurende het bestaan van het vrouwenhuis steeds doorgegaan waren, werden in afgeslankte vorm voortgezet in Salvador aan de Thorbeckegracht. Zo eindigde het initiatief waarmee het ook begonnen was: een vrouwencafé.²³ De Vereniging Vrouwenhuis Zwolle bleef wel vertegenwoordigd in diverse commissies voor vrouwenbelangen. Dit laatste mag gezien worden als misschien wel het belangrijkste resultaat. De vrouwen van het vrouwenhuis waren er immers in geslaagd mee te tellen als gesprekspartner aan de vergadertafel als het ging om emancipatie.

* De beschrijving van het vrouwenhuis 'Jamina' is een onderdeel van de doctoraalscriptie *Zwols feminisme; de verschijningsvormen van de tweede feministische golf in Zwolle in de jaren zeventig en tachtig* door de auteur.

Noten

- 1 *Zwolse Courant* 2 november 1976
- 2 *Zwolse Courant* 30 oktober 1976
- 3 *Zwolse Vrouwenkrant*, eerste jaargang nr. 1
- 4 Raamplan Vrouwenhuis, april 1978, blz. 4
- 5 *Zwolse Vrouwenkrant*, eerste jaargang nr. 1
- 6 Archief Zwolse Vrouwenraad, notulen bestuursvergadering 7 augustus 1979
- 7 Gemeentearchief Zwolle; Vereniging Vrouwenhuis Zwolle 1975-1980
- 8 Jaarverslag 1979, Vereniging Vrouwenhuis Zwolle
- 9 Informatie gesprek met Mw. G.C. Bakker, medeoprichtster van het vrouwenhuis in Zwolle
- 10 Archief Vereniging Vrouwenhuis Zwolle, jaarverslag 1979 en Gemeentearchief Zwolle, Vereniging Vrouwenhuis Zwolle 1975-1980
- 11 Gemeenteraadsvergadering d.d. 21-11-1980
- 12 *Zwolse Vrouwenkrant* 1980, nr. 5
- 13 *Zwolse Vrouwenkrant* 1981, nr. 2
- 14 *Zwolse Vrouwenkrant* 1980 en 1981 en vergaderverslagen Vereniging Vrouwenhuis Zwolle 1982-1985
- 15 *Zwolse Vrouwenkrant* 1979, nr. 1 en 1980, nr. 3
- 16 Raamplan Vrouwenhuis, april 1978, nr. 7
- 17 Informatie gesprek met Mw. A. van der Hoeven, medeoprichtster van het vrouwenhuis
- 18 Notariële acte van oprichting Vereniging Vrouwenhuis Zwolle en *Zwolse Vrouwenkranten* 1979-1985
- 19 Jaarverslag 1979 Vereniging Vrouwenhuis Zwolle
- 20 Overzicht werkzaamheden Vereniging Vrouwenhuis Zwolle, september 1978-september 1979
- 21 *Zwolse Vrouwenkrant* 1980, nr. 4
- 22 Notulen ledenvergadering Vereniging Vrouwenhuis Zwolle, 27 juni 1985
- 23 Idem

Boekbesprekingen



Hemmy Clevis, Michael Klomp (Red.) *Havezate Werkeren. De Heren van Werkeren en hun kasteel*. Stichting Promotie Archeologie, Zwolle, 2005. ISBN-10: 90-807575-9-4. 219 pp. Prijs 29,50 euro

Als begeleiding bij de gelijknamige tentoonstelling in het Stedelijk Museum Zwolle verscheen aan het einde van 2005 het 'grote' boek over de havezate Werkeren. Tentoonstelling en boek vormden de apotheose van de opgravingen die voornamelijk in 2001 hadden plaatsgevonden in de tegenwoordige wijk Stadshagen van de stad Zwolle. De tentoonstelling - voornamelijk georganiseerd door de Archeologische Dienst van de gemeente Zwolle - gaf op een mooie wijze de resultaten te zien van

die opgravingen. En het was niet gering, wat bij de opgravingen boven water kwam, letterlijk en figuurlijk. Het was voor het eerst, dat iets dergelijks ook op zo'n royale wijze aan de Zwolse bevolking werd gepresenteerd in het Museum. Bijzonder gelukkig is het, dat de Stichting Promotie Archeologie het resultaat van de opgravingen en enkele studies naar aanleiding van de opgraving heeft doen verzamelen én doen uitgeven in een kloek boekwerk, waarvan het resultaat mag worden gezien.

Voor het eerst is er een 'degelijke' opgraving verricht naar een havezate in de contreien van Zwolle. Een havezate is niet zo maar een buitenplaats of een kasteel. De bezitters ervan, mits zij voldeden aan bepaalde eisen, hadden tot 1795 het recht om als lid van de Ridderschap van Overijssel toegelaten te worden tot de vergaderingen van de soevereine Staten van Overijssel. Daardoor konden zij niet alleen - naast de afgevaardigden van de steden Deventer, Kampen en Zwolle - deelnemen aan de regering van de provincie Overijssel, maar ook - sinds 1578 - aan de 'centrale' regering van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het bezit van een havezate was dus gewild. Toen in 1795 de voorrechten, verbonden aan zo'n gebouw, werden afgeschaft, betekende dat voor vele van die huizen ook werkelijk het einde van hun bestaan. Zo ook voor Werkeren; in 1813 werd het huis voor afbraak verkocht en vond niet lang daarna ook de werkelijke afbraak plaats.

Niet ver van de huisplaats van de havezate bevond zich het havezaatserve, dat de herinnering aan het oude huis nog lang levendig hield: de veehouderij het Werkel van de familie Reuvekamp. Maar ook dit complex moest verdwijnen in verband met de uitbreiding van de stad Zwolle in dat gedeelte van de oude polder Mastenbroek. In 1993 hield het bedrijf op te bestaan.

Verschillende deskundige auteurs hebben op lezenswaardige wijze verslag gedaan van hun betrokkenheid bij deze opgraving. Niet alleen aan de geschiedenis van het huis wordt aandacht besteed, maar ook aan het glas- en aardewerk, dat boven gehaald werd, alsmede aan het gevonden metaal, de munten en het leer. Twee vondsten hebben op mij een bijzondere indruk gemaakt. Allereerst de schildhoudende leeuw met het wapen Buckhorst en de restanten van de tuinornamenten. Van de tuinornamenten zou je bijna willen dat ze nu nog verkrijgbaar zouden zijn. Zou ik een tuin hebben, ik schafte ze aan. Wat een weelde, welk een luxe!

De schildhoudende leeuw geeft direct een persoonlijk aspect en kan verbonden worden met één van de 'vrouwen' van Werkeren, met Anna van Buckhorst. Zij was in 1535 gehuwd met Johan van Ittersum, drost van IJsselmuiden in de periode 1540-1546 en eigenaar én ongetwijfeld ook bewoner van Werkeren.

Beide vondsten geven aan, dat de opgravingsresultaten wel bijzonder genoemd kunnen worden. Voor het eerst gunnen deze ons een blik in de ongetwijfeld rijke materiele cultuur van de vroegere havezaatsbewoners, waarvan we nog te weinig weten. Het smaakt naar meer.

A.J. Mensema

Architectuurgids Zwolle van 1900 tot nu. ZAP podiumraad en drs. Dorine van Hoogstraten met tekstbijdragen van Het Oversticht. Waanders uitgevers, Zwolle 2005. ISBN 90 400 9142 0. Prijs 17,50 euro

Het Zwols Architectuur Podium heeft een mooi boek het licht doen zien, waarin bijzondere objecten die sinds 1900 in Zwolle gebouwd zijn, besproken worden. Deze gebouwen zijn per wijk chronologisch geordend, zodat, zoals de redactiecommissie in het voorwoord schrijft, de gids ook voor excursie-doeleinden gebruikt kan worden.

Deze gids is een tweede druk van de *Architectuurgids van Zwolle in de 20ste eeuw*, die in 1999 verscheen. Omdat deze uitgave was uitverkocht en er sindsdien behoorlijk wat is veranderd, heeft het



ZAP een herziene tweede druk uitgegeven. Hierin zijn ook bijzondere objecten die de laatste zes jaar zijn gebouwd, opgenomen. Deze liggen vooral in Hanzeland en op het bedrijventerrein Hessenpoort. Natuurlijk zijn daardoor enkele gebouwen die in de eerste uitgave besproken werden uitgevallen, toch is het boek 24 pagina's dikker geworden.

Een aardige vondst is dat bij elke wijk een aantal 'bijzondere objecten' zijn opgenomen, met een kleine foto met een korte beschrijving.

Iedere wijkbeschrijving wordt voorafgegaan door een kaartje waarop de besproken objecten zijn aangegeven. Dit kaartje mist bij het hoofdstuk Holtenbroek, Aa-landen, Stadshagen. Jammer, maar niet onoverkomelijk, want de hele plattegrond van Zwolle en buitengebieden is ook opgenomen aan de binnenzijde van het omslag.

Dit boek is een aanrader voor iedereen die op de hoogte wil blijven van de interessante objecten die de laatste tijd in Zwolle gebouwd zijn, maar vooral voor diegenen die de eerste druk gemist hebben.

Lydie van Dijk



Aranka Meijerink-Wijnbeek en Geert van der Wal, *Literaire wandelingen in Overijssel – Zwolle*. Waanders Uitgevers, Zwolle 2005. ISBN 90 400 9122 6. 144 pp. Prijs 14,95 euro

De hedendaagse mens heeft, de een wat meer, de ander wat minder, de beschikking over vrije tijd. Maar wat te doen in je vrije tijd? In de overzichtelijke wereld van zo'n vijftig jaar geleden ging je zondagochtend op familiebezoek. 's Middags ging vader naar de voetbalwedstrijd en moeder met de kinderen wandelen in het bos. Desnoods maakte je gebruik van de mogelijkheden die je zuil bood voor verantwoorde verstrooiing. Verder nog eens een keertje met de kinderen naar een speeltuin en in de vakantie wat leuke dagtripjes, maar dat was het dan wel.

Toen kwam de welvaart. Meer geld te besteden, een auto voor de deur, meer individuele

vrijheid, voor de gemiddelde Nederlander is heel veel bereikbaar geworden. Tegelijkertijd is het aanbod aan vrijetijdsbesteding evenzeer vergroot. Er is, in de woorden van een rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau uit 2000, een vrijetijdsindustrie ontstaan met een markt van belevenissen. Een markt waar heel veel geld in omgaat. Een markt met scherpe concurrentie om de aandacht van de consument. Een dagje naar het strand of een simpele boswandeling is al lang niet meer voldoende om de kritische consument in een overvolle markt te paaien. De aanbieder van vrijetijdsbestedingen moet tenminste (de suggestie van) een gegarandeerde unieke belevenis bieden. En zo vallen gemeenten over elkaar in het organiseren van unieke evenementen, zien we in musea alleen nog megatentoonstellingen, trekken we massaal naar themaparken en winkelen we in een gehistoriseerd Batavia-stad. Meta de Vries geeft per radio en internet haar tips voor een gezellig dagje uit en de Stentor heeft een wekelijks uit-katern. En in de keuze wat wel en wat niet te doen in de vrije tijd profileert de hedendaagse mens zich. Laat mij zien wat iemand in zijn vrije tijd doet en ik vertel u wie hij is.

Neem nu een simpele activiteit als wandelen. Ook dit is ten prooi gevallen aan de mode van de toegevoegde belevenissen. Hoewel je nog steeds een rondje langs rode paaltjes in het bos kunt lopen, of een ommetje in een stad, is de trend toch anders. Nederland ligt bezaaid met, liefst gethematiseerde, wandelpaden, bedacht door overheden die zo wandelaars naar hun gebied willen trekken. VVV's zijn van oudsher goed in het aanbieden van wandelroutes in stad en platteland, zij het dat dit nu geheel in stijl met het moderne marktgerichte denken gebeurt tegen een behoorlijke vergoeding. Gerenommeerde natuurorganisaties organiseren themawandelingen. Op de site van Staatsbosbeheer zijn schatzoek-wandelingen 'voor een beetje natuurbeleving' te downloaden voor je gps-navigatiesysteem. Mocht je geen gps hebben dan kun je die huren bij de Bever zwertsportwinkel. Meerdere partijen profiteren zo van dit in de markt van belevenissen gezette unieke product.

Een nieuwe loot aan de tak van de themawandeling is de literaire wandeling. Diverse steden hebben al hun literaire wandelingen, georganiseerd door VVV's, bibliotheken, plaatselijke archieven en literatuurminnaars. Om een kleine greep te doen: door Den Haag in de voetsporen van Couperus, door Bussum met Frederik van Eeden, Amsterdam aan de hand van de *Publieke Werken* van Thomas Rosenboom, Rotterdam met een literair allerlei, zelfs door Rijssen om de Laatste Dag met Belcampo te beleven. Literaire wandelingen gewijd aan (een werk van) een schrijver, of meer in het algemeen aan literaire ontboezeningen over de stad, of van beroemde stadsgenoten. Soms zijn er gelegenheidswandelingen. Zo kon je een paar jaar geleden met onze eigen stadsdichter Paul Gellings door Amsterdam-Zuid wandelen naar aanleiding van zijn roman *Zuidelijke Wandelweg*.

Overijssel kon hierbij niet achterblijven. De provincie Overijssel en het Prins Bernhard Cultuurfonds maakten de uitgave van een serie *Literaire wandelingen in Overijssel* mogelijk. Het deel over Zwolle zag eind vorig jaar het licht. Uitgeverij Waanders heeft er een mooi vormgegeven, handzaam boekje van gemaakt. Met dit boekje in de hand kan men een wandeling maken door het centrum van Zwolle met uitstapjes naar de Veerallee, de Stationsbuurt en Assendorp.

Volgens de tekst op de achterkant van het boekje zal de lezer/wandelaar de volgende belevenis ondergaan: 'Op uw wandeling raakt u al snel onder de indruk van het monumentale karakter van de oude Hanzestad. De route begint in het hartje stad, bij de Grote of St. Michaëlskerk, en leidt u onder andere langs het Karel V Huis, de Sassenpoort, de fraaie Thorbeckegracht, de Broerenkerk. Maar u passeert ook het nieuwe winkelcentrum op het Maagjesbolwerk en u komt in de interessante wijk Veerallee.' Voordat u denkt dat u een al lang bestaande VVV-wandeling door de stad maakt is er nog de toevoeging: 'De beschreven literaire route zal u er bewust van maken welke grote namen met Zwolle verbonden zijn: Potgieter, Rhijnvis Feith, Thomas a Kempis, Willem Bartjens, de schilders Gerard Ter Borch en Hendrik ten Oever, ook Kader Abdolah en Herman

Brood en nog vele anderen.' Naar mijn weten is van dit genoemde rijtje hooguit de helft schrijver. En dit is ook een van de bezwaren die aan het boekje kleven. Het is eerder een Zwolse cultuurhistorische wandeling dan een literaire wandeling. Om het gevaar van een hele kleine wandeling te voorkomen omdat er niet zo vreselijk veel Zwolse literatoren van importantie te vinden zijn, hebben de samenstellers van de wandeling hun toevlucht genomen tot allerlei kunstgrepen. Beroemde plekken in Zwolle en beroemde niet-schrijvende Zwollenaren krijgen aandacht. Om toch het literaire element in de wandeling te brengen krijgen alle Zwollenaren die ooit een pen op papier gezet hebben een plekje. Mijn bewondering voor de research die hieraan ten grondslag moet hebben gelegen, maar het levert wel een zeer brede opvatting van het begrip 'literair' op, zowel inhoudelijk, als kwalitatief. Als historicus ben ik welbekend met Jan ten Hove en Wim Coster, maar om hun woonhuizen nu op te nemen in een literaire wandeling? En datzelfde geldt voor de vader van Voskuil, de zoon van Jan Cremer, etc. Ook de kunstgreep om beroemde literatoren die ooit eens in Zwolle gelogeerd hebben te vermelden komt mij niet erg overtuigend voor. Aardiger zijn de vondsten over Zwolle in boeken en gedichten van niet-Zwolse schrijvers.

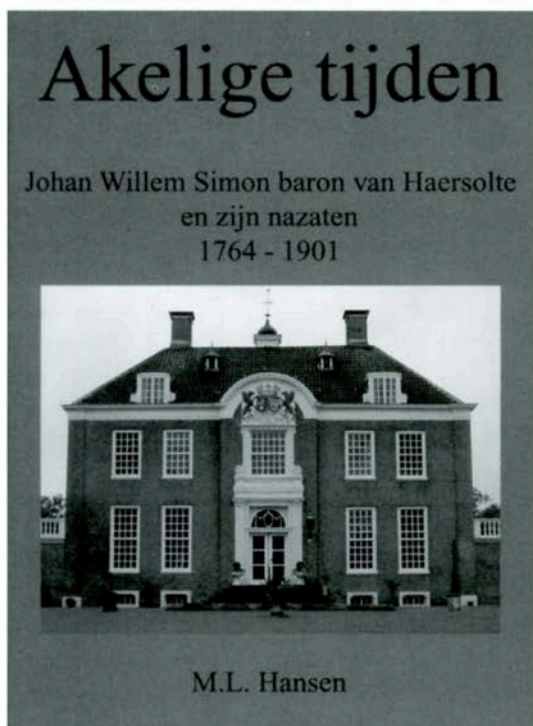
Mocht u een zondagmiddag geen idee hebben wat te doen met uw tijd dan is dit boekje een leuke aanleiding om weer eens door de stad te wandelen. Al wandelend maakt u kennis met bekende en volstrekt onbekende Zwollenaren die in een of andere vorm cultuurhistorische betekenis voor de stad hebben. En als u dat halverwege niet meer boeit, wandel vrolijk verder en geniet van onze mooie stad.

(Inmiddels is in dit zelfde concept ook *Literaire wandelingen in Overijssel - Hengelo en Zuid-Twente* verschenen).

Frank Inklaar

Recent verschenen

Redactie



M.L. Hansen. *Akelige tijden, Johan Willem Simon baron van Haersolte en zijn nazaten 1764-1901*. Uitgave HANSEN, Epe 2005. Geen ISBN. 205 pp. Prijs 22 euro. Niet in de boekhandel verkrijgbaar, zie onder.

Een biografie, gebaseerd op de zeer uitvoerige correspondentie van de als zoon van een Zwols edelman geboren Johan Willem Simon baron van Haersolte en zijn kinderen en kleinkinderen. De jeugd van Johan van Haersolte verliep geheel volgens de traditie van het ancien régime. Daarna wilde hij de handel in. Het lukte hem niet deze activiteit tot een succes te brengen. Veranderingen op politiek en maatschappelijk terrein speelden

hem parten. Van Haersolte verloor al zijn geld en ging bankroet. Hij ging voor zijn schuldeisers op de vlucht. In deze periode schreef hij vele emotionele brieven, noodkreten om hulp en pogingen zijn gedrag te rechtvaardigen. De maatschappelijke ondergang had grote gevolgen voor zijn kinderen. Zijn dochter Laura, die in Maastricht woonde, kon wegens geldgebrek niet met de vader van haar twee zoontjes trouwen. Dit was de uit Zwolle afkomstige officier Rudolf Sandberg. Auteur Maria Hansen schreef over hun ongelukkige liefde al eens een artikel in het *Zwols Historisch Tijdschrift* 16 (1999) nr. 1. Ook Laura schreef en bewaarde veel brieven. Het is een openhartig en roerend relaas van liefde en onvermogen om bij elkaar te wonen.



Rudolf sneuvelde op het Belgische slagveld toen de kinderen nog jong waren.

De correspondentie van Laura's zonen, Rudolf en Jan van Haersolte, bevat hun pogingen een hogere sociale positie te bereiken. Zij bereikten wel een hogere welstand dan hun moeder, maar een adellijke status was voor hen niet weggelegd.

Akelige tijden is een prettig vormgegeven boek van ruim 200 pagina's met enkele illustraties en een fragmentgenealogie van Van Haersolte, literatuurlijst en index. Het is niet in de boekhandel te krijgen, maar voor 22 euro inclusief bezorgkosten te bestellen bij M.L. Hansen, Woesterweg 5, Epe, tel. 0578 614388.

Hester de Boer, Frank Inklaar, Johanna Venema, *Onder de Tamarinde, Zwolse verhalen over vrije tijd uit zes culturen*. Historisch Centrum Overijssel, 2005. Geen ISBN. 80 pp. Prijs 7,50 euro.

Alweer de vierde uitgave in de HCO Reeks. Centraal staan Zwollenaren met wortels in culturen die ver buiten Nederland liggen: de Antillen, China, Indonesië, Marokko, Suriname en Turkije. Etnische minderheden treden nog maar mondjesmaat naar buiten met hun ervaringen in de migratie en met hun levensverhalen. De geschiedenis van deze groepen vormt dan ook een nog relatief onontgonnen onderzoeksterrein en de belangstelling van onderzoekers hiervoor is nog maar zeer recent. Twee studentes Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit hebben in 2004 en 2005 onder leiding van hun mentor dr. F. Inklaar onderzoek gedaan naar vrijetijdsbeleving en -besteding van Zwollenaren met een allochtone oorsprong. De weerslag hiervan is vastgelegd in *Onder de Tamarinde*. De verhalen bieden geen harde wetenschappelijke conclusies, maar wel interessante inkijkjes en soms indicaties van ontwikkelingen in de vrijetijdsbesteding van etnische minderheden in Zwolle. Het boek ziet er verzorgd uit en leest prettig.



Lydie van Dijk, *Topstukken uit de collectie van het Stedelijk Museum Zwolle*. Stedelijk Museum Zwolle, 2005. ISBN 90 73429 11 0. 128 pp. Prijs 9,95 euro. Verkrijgbaar in het SMZ.

Bij de opening van de tentoonstelling over Werken in november 2005 vond ook de presentatie van *Topstukken uit de collectie van het Stedelijk Museum Zwolle* plaats. Het boekje is op klein formaat en het is een juweeltje. Alle objecten zijn in kleur afgebeeld, met beschrijving. Dit boekje kon tot stand komen dankzij een legaat van de heer W. van den Bosch. *Topstukken* is een must voor iedereen die het Zwolse cultuurgoed een warm hart toedraagt. Ook uitermate geschikt als klein, charmant cadeau.

Mededelingen

Rectificatie boekbinder

In de Mededelingen van het *ZHT* 22 nr. 4 werd bij de adressen van boekbinders abusievelijk de naam vermeld van de heer M. Guldemonnd uit Zwolle-Zuid; de heer Guldemonnd is echter geen boekbinder.

Opening Nieuwe Vleugel HCO

Op 22 en 23 april 2006 neemt het Historisch Centrum Overijssel de nieuwe vleugel feestelijk in gebruik. U bent op deze twee dagen tussen 11.- en 17.- uur van harte welkom om kennis te maken met het vernieuwde Historisch Centrum Overijssel. Raadpleeg voor een volledig overzicht van alle activiteiten ook de website, www.historischcentrum-overijssel.nl



 historischcentrumoverijssel

22 en 23 april 2006

www.historischcentrumoverijssel.nl

Open dagen



 historischcentrumoverijssel →

22 april t/m 27 augustus 2006

www.historischcentrumoverijssel.nl

**Echte Helden, 100 jaar sport in Overijssel...
Maak het mee!**

Tentoonstelling HCO

22 april - 27 augustus

Echte Helden, 100 jaar sport in Overijssel...

Maak het mee!

De tentoonstelling gaat vergezeld van diverse evenementen in het HCO. Raadpleeg voor een volledig overzicht van alle activiteiten ook de website, www.historischcentrumoverijssel.nl

Postzegelserie Mooi Nederland

In de postzegelserie Mooi Nederland van TPG Post zal ook een vel aan Zwolle gewijd worden. Dit wordt een collage met vijf postzegels van 39 cent met de Sassenpoort, het Karel V huis, de Peperbus, de Grote Kerk, een gezicht op Zwolle, Arnold

Waeijer op het schilderij van Thomas van Kempen op de Agnietenberg en natuurlijk afdrukken van blauwe vingers. Het geheel ziet er leuk en kleurig uit. Het Zwolle-vel komt eind dit jaar uit.

Tentoonstellingen Stedelijk Museum Zwolle

7 maart - 14 mei 2006

Jan van Merwijk, 1921-1988

Overzichtstentoonstelling met schilderijen, aqua-
rellen en tekeningen van de Zwolse schilder Jan
van Merwijk in het auditorium van het museum.
Van Merwijk kwam oorspronkelijk uit Noord-
Brabant, maar werd na zijn opleiding in Den Haag
en Parijs door Zwollenaar en studiegenoot Han
Prins naar deze stad gehaald. Hij legde zich niet
alleen op schilderen toe, maar ook op muziek. Op
het Zwolse conservatorium volgde hij de oplei-
ding schoolmuziek.

Van 1953-1958 werkte hij als zelfstandig kun-
stenaar. In 1958 werd hij aangesteld als docent
esthetische vorming op de School voor de Detail-
handel in Zwolle. In 1983 ging hij met vervroegd
pensioen. Vijf jaar later overleed hij aan de gevol-
gen van de ziekte ALS.

21 maart – 18 juni 2006

*We komen op stoom; lange dagen in stoffen smeer, hitte en
herrie*

Dit educatieve project voor het basisonderwijs
gaat over de industrialisatie van Nederland en
meer specifiek over die in Overijssel. Leerlingen
krijgen via de tentoonstelling een inzicht in de
leefwereld van kinderen in de stad omstreeks 1900.
De families hebben werk gevonden in een textiel-
fabriek of in een ijzergieterij.

8 mei - 25 juni 2006

Rembrandt in Zwolle

Kunstproject over oude en nieuwe tekeningen.

De Zwolse kunstenaar Henk Heideveld kijkt op
een bijzondere manier naar tekeningen van Rem-
brandt en zijn tijdgenoten, de familie Ter Borch.
Hij interpreteert de compositie en het lijngebruik
van zijn grote voorganger. Ook laat hij zich door
Rembrandt inspireren: hij heeft tekeningen

gemaakt van het huidige Zwolle in de stijl van
Rembrandt.

Historische Avonden

Aansluitend bij bovengenoemde tentoonstelling
in het SMZ zal Henk Heideveld spreken over
'Rembrandt in Zwolle'

Dinsdagavond 25 april, 20.- uur, Stedelijk Museum
Zwolle



Jan van Merwijk, zelfportret.

In het volgende nummer:

Hart van de stad: de Grote Markt

Themanummer gewijd aan de
– gerenoveerde – Grote Markt

Verschijningsdatum begin juli 2006

Auteurs

Drs. Dirk H. Baalman (1950) is architectuurhistoricus en als adjunct-directeur werkzaam bij Het Oversticht te Zwolle.

Drs. Monique Blokpoel-Overbeek (1961) studeerde in 2005 af aan de faculteit Algemene Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit Nederland. De beschrijving van het vrouwenhuis 'Jamina' is een onderdeel van haar doctoraalscriptie *Zwols feminisme; de verschijningsvormen van de tweede feministische golf in Zwolle in de jaren zeventig en tachtig*.

Drs. Annèt H.M. Bootsma – van Hulten (1953) is historicus en werkt freelance. Zij was betrokken bij de Michaëlparchie.

Wil Cornelissen (1928) was werkzaam in het onderwijs, laatstelijk als adjunct-directeur van de Ambelt te Zwolle. Hij houdt zich momenteel onder andere bezig met de lokale geschiedenis. Vooral de periode rond de Tweede Wereldoorlog heeft zijn belangstelling.

Drs. Lydie (E.A.) van Dijk (1945) is kunsthistoricus en werkzaam als conservator bij het Stedelijk Museum Zwolle.

Wim A. Huijsmans (1948) is als archivaris verbonden aan het Historisch Centrum Overijssel.

Dr. Frank Inklaar (1957) is historicus. Hij is werkzaam bij de faculteit Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit Nederland.

A.J. Mensema (1946) is archivaris en als medewerker verbonden aan het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle. Momenteel is hij bezig de inventarisatie van het Stadsarchief van Zwolle (1265-1815) af te ronden. Verder publiceerde hij over havezaten en buitenplaatsen in Overijssel.

Dr. Jean C. Streng (1945) studeerde geschiedenis. Hij is free-lance historicus en veelvuldig publicist.

Colofon

Het Zwols Historisch Tijdschrift is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

H. Dijkstra, *voorzitter*

F. Oude Ophuis, *secretaris*

R. Tillemans-Hanf, *penningmeester*

S. ten Veen, J. Bouma, M. Schneiders,

P. Winters, *leden*

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging:
postbus 1448, 8001 BK Zwolle
telefoon: 038-4211695 (voicemail)

Ledenadministratie en bezorging tijdschrift:
J. van Ulsen-Nijkamp, telefoon: 038-4654617

Internet adres:

www.zwolsehistorischevereniging.nl

e-mail ZHV: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Financiën: girorekening Postbank: 5570775

t.n.v. Zwolse Historische Vereniging

Tarief lidmaatschap

25 euro/jaar

Studenten

22 euro/jaar

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

A.H.M. Bootsma-van Hulten, *eindredacteur*,

E.A. van Dijk, W.A. Huijsmans, F. Inklaar,

M. van der Laan, H.A. Stalknecht, J. van de Wetering.

Redactieadres: Wipstrikkerlaan 71, 8023 DV Zwolle

e-mail: annetbootsma@home.nl

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)

Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog

Opmaak: Different Design Deventer

Druk: Waanders Drukkers, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

historisch centrum overijssel

**GESCHIEDENIS
LEEFT!**



kijk ook op

www.historischcentrumoverijssel.nl

voor alle actuele informatie

BROUWER ANTIEK

Diezerplein 14 - 8021 CV Zwolle

Tel. (038) 4539355



Donderdag t/m zaterdag van 11- 18 uur

Andere tijden na afspraak

Te koop gevraagd:

Historische "kantoorpanden"

Inlichtingen: 038 421 32 90

Van der Reijd Makelaars B.V.



VAN DER REIJD

Makelaars B.V.

VBO  **MAKELAAR**



Brasserie "Het Vliegerhuys"

Nieuwstraat 55

Tel. 038-4221206

8011 TM Zwolle

Fax 038-4224318

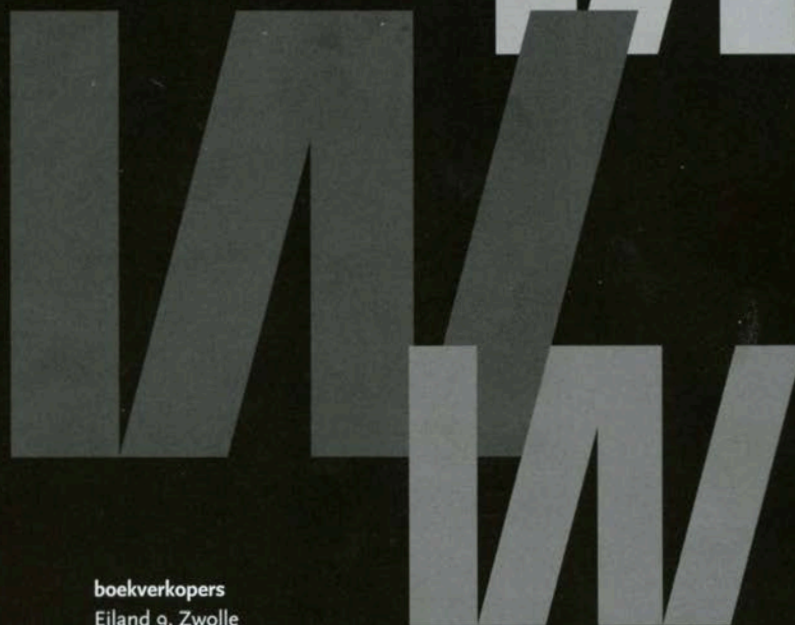
In Brasserie 't Vliegerhuys.....Een pand uit 1450 !

- De lekkerste koffie van Zwolle...
- Uitgebreide lunch-en avondkaart...
- Heeft U wat te veren, vraag naar de mogelijkheden...
- Elke acht weken nieuwe expositie...
- En een vertrouwde plek voor de Zwolse Historische Vereniging...

Een plek om te onthouden.....

WAANDERS

uitgevers drukkers boekverkopers



boekverkopers
Eiland 9, Zwolle
Telefoon (038) 421 53 92

uitgevers / drukkers
Faradaystraat 17, Zwolle
Telefoon (038) 467 34 00 / 467 34 50